

MARTA DOMAGAŁA

Śląski Oddział Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej (1924—1939)

Dynamiczny rozwój lotnictwa i wzrost jego znaczenia militarnego w okresie I wojny światowej stał się przesłanką dla większości państw europejskich do posiadania nowoczesnych jednostek bojowych. Zastosowanie nowych środków walki, których oddziaływanie było dotychczas nieznane, zrodziło potrzebę utworzenia organizacji mających na celu ochronę ludności cywilnej przed skutkami stosowania broni masowego rażenia. Konieczne było powołanie takich grup społecznych, których misją byłoby uświadomienie społeczeństwa o nowym rodzaju niebezpieczeństwa grożącego w czasie wojny i o środkach mogących to niebezpieczeństwo neutralizować. Już pod koniec I wojny we Francji, w Wielkiej Brytanii i w Niemczech zaczęły tworzyć się pierwsze stowarzyszenia skupiające ludność cywilną do obrony przeciwlotniczej. Ta idea obrony zyskała w późniejszym okresie społeczną akceptację również w Polsce, wiadomym bowiem było, że lotnictwo będzie odgrywało dominującą rolę w przyszłej wojnie.

W większości państw rozwiniętych gospodarczo po zakończeniu działań wojennych istniał już dobrze rozwinięty przemysł lotniczy. Dla rządu nowego, niepodległego państwa polskiego budowa lotnictwa praktycznie od podstaw była szczególnie trudnym zadaniem, niemniej konieczność jego posiadania stała się aksjomatem. Ponieważ odbudowa zniszczeń wojennych oraz inflacja w pierwszych latach po wojnie sukcesywnie ograniczały wydatki państwa na lotnictwo wojskowe; podwaliny pod budowę żeglugi powietrznej miało położyć lotnictwo cywilne, które należało rozpropagować wśród społeczeństwa, a następnie przystąpić do edukacji ludności w zakresie samoobrony oraz nowych środków walki.

W Polsce okresu międzywojennego przygotowaniem społeczeństwa do obrony cywilnej zajmowały się powołane w tym celu organizacje paramili-

tarne. Pierwszym zrzeszeniem zarówno osób wojskowych, jak i cywilnych był Społeczny Komitet Obrony Przeciwgazowej powstały w 1921 roku, który 3 lata później przekształcił się w Towarzystwo Obrony Przeciwgazowej (TOP)¹. Działalność Społecznego Komitetu (późniejszego Towarzystwa) zbiegła się w czasie z powołaniem do życia kolejnej organizacji społecznej noszącej nazwę Ligi Obrony Powietrznej Państwa (LOPP)². Jednym z głównych zadań Ligi — obok popierania rozwoju lotnictwa we wszystkich jego dziedzinach przez propagowanie wśród społeczeństwa idei lotnictwa i dążenie do zaspokajania potrzeb obrony lotniczej, w tym budowanie zaplecza dla przyszłej kadry lotniczej, wydawanie pism periodycznych, zakładanie bibliotek i pracowni naukowych, organizowanie zjazdów, wystaw, konkursów, pokazów — było pozyskiwanie jak najszerzych rzesz społeczeństwa, by wspólnymi siłami, wykorzystując zebrane fundusze, popularyzować rozwój lotnictwa. Po odzyskaniu niepodległości wszystkie struktury państwa, zarówno instytucje, jak i organa władzy, tworzone były od podstaw, dlatego też droga do osiągnięcia założeń organizacji wydłużała się w czasie. Należało bowiem w pierwszej kolejności stworzyć podwaliny pod rozwój przemysłu lotniczego, tj. zbudować szkoły lotnicze i lotniska, wyszkolić kadrę techniczną, a przede wszystkim stworzyć obok lotnictwa wojskowego — jako jego rezerwę — lotnictwo sportowe i komunikacyjne.

23 maja 1923 roku zatwierdzony został przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych statut LOPP, będący podstawą prawną do tworzenia nowych struktur, określający cele organizacji, charakter członkostwa oraz podstawę jej finansowania. Na początku sierpnia doszło do ukonstytuowania pierwszych władz Ligi, do kompetencji których należało m.in.: zatwierdzanie programu organizacji oraz regulaminów i instrukcji, zarządzanie ruchomym i nieruchomym majątkiem stowarzyszenia oraz sprawowanie nadzoru nad wydatkowaniem środków finansowych pochodzących głównie ze składek członkowskich³.

¹ Jednym z założycieli Towarzystwa i jego długoletnim prezesem był senator Jan Zaglenczyński, a wiceprezesem — dr Zenon Martynowicz. Działalność TOP miała na celu uświadomić społeczeństwu, jakie zagrożenia chemiczne występują podczas wojny i pokoju oraz jakie są środki obrony przeciwgazowej. Zob. *XV-lecie LOPP*. Praca zbiorowa Zarządu Głównego LOPP. Warszawa 1938, s. 25.

² Komitet organizacyjny Ligi przedstawiał się w następującym składzie: płk January Grzędziński, były minister Tadeusz Jasionowski, inż. Mieczysław Mazurkiewicz oraz inż. Witold Czapski, senator Wacław Januszewski, wiceprezes Rady Ministrów — Antoni Ponikowski, dr Karol Vacqueret oraz inż. Józef Zadora-Szwejczer. Zob. T. Garczyński: *O władze nad błękitami*. Warszawa 1925, s. 84; *XV-lecie LOPP...*, s. 17; T. Królikiewicz: *Współpraca lotnictwa wojskowego z organizacjami paramilitarnymi i lotnictwem cywilnym. Sport lotniczy*. W: *Z historii polskiego lotnictwa wojskowego 1918—1939*. Red. R. Bartel, J. Chojnacki, T. Królikiewicz, A. Kurowski. Warszawa 1978, s. 340; J.R. Konieczny: *Organizacje lotnictwa sportowego w Polsce w latach 1919—1939*. W: *Polskie lotnictwo sportowe*. Kraków 1987, s. 22.

³ Archiwum Państwowe w Katowicach [dalej: APKat.], zespół: Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej Okręg Wojewódzki Śląski w Katowicach (1927—1939) [dalej: LOPP Okręg

Jako pierwsze zaczęły zawiązywać się komitety wojewódzkie LOPP w Poznaniu, Toruniu, Lublinie i Warszawie. W styczniu 1924 roku komitety wojewódzkie Ligi istniały już we wszystkich województwach z wyjątkiem poleskiego, o czym informuje pierwsze sprawozdanie z działalności LOPP ogłoszone w 1925 roku, w którym odnotowano istnienie 17 komitetów wojewódzkich, łącznie ze Stołeczno-Wojewódzkim Komitetem Warszawskim i Komitetem Poznań — Miasto, oddzielonym od Komitetu Wojewódzkiego Poznańskiego⁴. Obok komitetów wojewódzkich funkcjonowały w tym czasie 244 komitety powiatowe oraz 2 211 kół zrzeszających łącznie 211 228 członków działających na obszarze całej Polski. W 1938 roku zgodnie ze sprawozdawczością stowarzyszenia zarejestrowanych było 21 okręgów (do 1934 roku komitetów wojewódzkich: białostocki, kielecki, krakowski, lubelski, lwowski, łódzki, nowogródzki, poleski z siedzibą w Brześciu nad Bugiem, pomorski z siedzibą w Toruniu, poznański, poznański kolejowy, radomski kolejowy, stanisławowski, śląski z siedzibą w Katowicach, tarnopolski, warszawski stołeczny, warszawski wojewódzki, warszawski kolejowy, wileński, wileński kolejowy oraz wołyński z siedzibą w Łucku) oraz 311 obwodów powiatowych (do 1934 roku komitetów powiatowych) i 13 761 kół⁵, które w zależności od uwarunkowań społeczno-politycznych i gospodarczych danego regionu, w różnym stopniu realizowały ogólnopolskie założenia programowe LOPP.

Przełomowym okresem w funkcjonowaniu Towarzystwa Obrony Przeciwigazowej i Ligi Obrony Powietrznej Państwa był rok 1927. Ze względu na zbliżone założenia ideowe 10 lutego doszło bowiem do połączenia obu organizacji. W wyniku fuzji powstała Liga Obrony Powietrznej i Przeciwigazowej (w skrócie LOPP)⁶.

We wstępie do sprawozdania z prac Ligi z 1933 roku prezes Zarządu Głównego gen. dyw. inż. Leon Berbecki tak oto określił podstawy działania nowej organizacji, mającej na celu osiągnięcie jak najlepszych wyników w rozwoju lotnictwa i obrony przeciwlotniczo-gazowej: „[...] Najgłówniejszą podstawą postępowania Zarządu Głównego LOPP, zarządów okręgów, obwodów i kół, powinna być współpraca z Rządem. Zapewnia ona z jednej strony możliwość realizowania planów, do osiągnięcia i wypełnienia których zobowiązaliśmy się przed społeczeństwem, z drugiej zaś strony zapewnia przemożną pomoc czyn-

Woj. Śl. Kat. (1927—1939)], sygn. 1, k. 18—20, Statut LOPP; W. Majewski: *Apel*. Warszawa 1924, s. 16.

⁴ T. Królikiewicz: *Współpraca lotnictwa wojskowego...*, s. 342.

⁵ Ibidem, s. 344.

⁶ Zarząd nowo powstałej organizacji przedstawiał się w następującym składzie: prezes — prof. Antoni Ponikowski, wiceprezesa — dr Zenon Martynowicz, płk inż. Ludomił Rayski oraz dr Karol Vacqueret, skarbnik — inż. Eugeniusz Berger, sekretarz — prok. Józef Moldenhawer, zastępcy skarbnika i sekretarza — inż. Stanisław Płużański oraz inż. Stanisław Rudziński. Zob. W. Sobol: *Liga Obrony Powietrznej i Przeciwigazowej*. W: *Ku czci poległych lotników*. Red. M. Romeyko. Warszawa 1933, s. 280—282.

ników rządowych w wykonaniu przedsięwziętych zadań jak najlepiej, jak najbardziej fachowo [...].

Idąc drogą ścisłej i lojalnej współpracy z Rządem, LOPP zapewnia społeczeństwu skuteczniejsze wykonanie zadań obronnych i każdy członek LOPP czerpie z tego pewność, że przyczynia się do budowy i umocnienia Polski Mocarstwowej, gdyż historia uczy, że mocarstwo powstaje ze zgodnej, a tym samym owocnej współpracy rządu i społeczeństwa, a chyli się ku upadowi, gdy tej współpracy brakuje⁷.

Zgodnie z wygłoszonym przez prezesa oświadczeniem, pierwszym zadaniem, przed jakim stanęła Liga z nowym programem, było podjęcie konstruktywnej współpracy z rządem, która zapewniłaby organizacji stabilność, umacniając jej pozycję w strukturach społecznych, oraz przyczyniłaby się w znacznej mierze do realizacji założeń rządowych związanych z rozwojem lotnictwa. Państwo polskie — zdaniem nowego prezesa — mogło posiadać niewielkie siły powietrzne, ale za to doskonale pod względem technicznym i z solidnie wyszkoloną kadrą lotniczą. Tych tak wysoce wykwalifikowanych ludzi miały szkolić placówki wybudowane m.in. z funduszy Ligi. Generał Berbecki to postać, która w sposób twórczy wpisała się w historię rozwoju organizacji. Za jego prezesury w 1934 roku przyznano LOPP prawa instytucji wyższej użyteczności publicznej, nadając jej tym samym przywilej wyłączności działania na obszarze całego państwa w dziedzinie uzgadniania i kierowania przyczynami mającymi na celu przygotowanie ludności cywilnej do obrony przeciwlotniczej i przeciwgazowej według wytycznych ministra spraw wewnętrznych w porozumieniu z ministrem spraw wojskowych i ministrem komunikacji.

Dotychczasowy stan badań dotyczący całokształtu działalności Ligi Obrony Powietrznej Państwa (od lutego 1927 roku Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej) oraz jej oddziałów terenowych jest niewspółmierny do jej niewątpliwych osiągnięć. W polskiej historiografii znajdują się opracowania, które przybliżają wybrane aspekty działalności Ligi, takie jak: rozwój lotnictwa sportowego (szybownictwa, sportu samolotowego, spadochroniarstwa, sportu balonowego) oraz związane z nimi kwestie organizacji zawodów powietrznych⁸ czy też problem obrony przeciwlotniczo-gazowej ludności cywilnej⁹.

⁷ *XV-lecie LOPP...*, s. 36.

⁸ Z. Burzyński: *„Kościuszko” nad Ameryką*. Warszawa 1934; A. Wojtyga: *Zwycięstwo polskich skrzydeł. Na marginesie wspomnień o śp. Żwirze i Wigurze*. Warszawa 1933; Idem: *Powtorne zwycięstwo. Challenge 1934*. Warszawa 1934; J. Meissner: *Żwirko i Wigura*. Warszawa 1962; K. Dąbrowski: *Przegląd samolotów sportowych i ich osiągnięć*. Warszawa 1964; T. Malinowski: *Sport spadochronowy w Polsce*. Warszawa 1983; L. Dulęba, A. Glass: *Samoloty RWD*. Warszawa 1983; P. Elsztajn: *Modelarstwo lotnicze w Polsce*. Warszawa 1986; M. Krzyżan: *Międzynarodowe turnieje lotnicze 1929—1934*. Warszawa 1986; *Polskie lotnictwo sportowe*. Kraków 1987; M. i J. Łozińscy: *Sport lotniczy w przedwojennej Polsce*. Warszawa 1994.

⁹ Z. Marynowski: *Obrona przeciwochemiczna ludności cywilnej*. Warszawa 1926; Z. Bartel: *Walka gazowa i obrona przeciwgazowa*. Warszawa 1934; S. Lewicki: *Wobec grozy wojny*

Niniejszy artykuł ma na celu zaprezentowanie oddziału Ligi Obrony Powietrznej Państwa (późniejszej Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej) działającego w województwie śląskim w latach 1924—1939, jego osiągnięć i wkładu w rozwój lotnictwa i obrony przeciwlotniczo-gazowej, przy uwzględnieniu specyfiki wynikającej z odmiennych uwarunkowań społeczno-ekonomicznych i politycznych istniejących na tym terenie, jak również roli tej organizacji w procesie kształtowania postaw patriotycznych mieszkańców Śląska i procesu unifikacji tego regionu oraz jego integracji z państwem polskim. Na temat Śląskiego Oddziału LOPP nie powstało dotychczas żadne szczegółowe opracowanie. Zaprezentowany w niniejszym artykule obraz organizacji zrekonstruowany został w oparciu o źródła archiwalne, prasę i opracowania, które, mimo że nie zawsze bezpośrednio podejmują problematykę LOPP, stanowią pomoc w przedstawieniu wybranych aspektów działalności organizacji.

Województwo śląskie w II Rzeczypospolitej

Województwo śląskie okresu międzywojennego było najmniejszym, ale najbardziej zaludnionym województwem w Polsce (na 1 km² przypadało ponad 300 osób, podczas gdy w całej Polsce — ok. 80). W jego skład wchodziło 9 powiatów wiejskich: katowicki, lubliniecki, pszczyński, tarnogórski, rudzki (zlikwidowany w 1924 roku), rybnicki, świętochłowicki (zlikwidowany w 1939 roku), bielski, cieszyński, oraz 3 powiaty miejskie: Bielsko, Katowice i Królewska Huta (od 1934 roku Chorzów). Część górnos Śląska województwa ze stolicą w Katowicach stanowiła w Polsce międzywojennej najbardziej uprzemysłowiony obszar, na którym dominował przemysł górniczo-hutniczy. W latach 1923—1933 Śląsk dostarczał 73% całej produkcji węgla kamiennego, 78% żelaza, 77% stali, 88% cynku oraz 100% ołowiu¹⁰. W odrodzonym państwie polskim — słabo rozwiniętym gospodarczo wskutek następstw związanych z działaniami I wojny światowej, wywłaszczeniami oraz grabieżą gospodarki — tak wysoki stopień uprzemysłowienia Górnego Śląska w porównaniu z ogólną sytuacją kraju wpływał na olbrzymie zainteresowanie i zaangażowa-

powietrznej. [Odczyt]. Warszawa 1935; G.A. Mokrzycki: *Przeszłość, teraźniejszość, przyszłość lotnictwa*. Warszawa 1935; A. Stachula: *Obrona powietrzna II Rzeczypospolitej*. Słupsk 2001; A. Rossa: *Obrona powietrzna Polski 1921—1939*. Toruń 2006; A. Radomyski: *Powszechna obrona powietrzna. Aspekt wojskowy*. Warszawa 2006.

¹⁰ M.W. Wanatowicz: *Historia społeczno-polityczna Górnego Śląska i Śląska Cieszyńskiego w latach 1918—1945*. Katowice 1994; Eadem: *Województwo śląskie na tle Drugiej Rzeczypospolitej*. W: *Województwo śląskie 1922—1939. Zarys monograficzny*. Red. F. Serafin, s. 18; K. Pindel: *Śląsk w systemie obronnym II Rzeczypospolitej*. Warszawa 1998, s. 99.

nie polskich władz centralnych w proces połączenia przemysłu górnośląskiego z ogólnopolskim. Przemysłowy charakter województwa śląskiego wpłynął również na strukturę społeczną tego regionu, odmienną niż w pozostałych częściach państwa. Na ziemiach Górnego Śląska brak było bowiem polskiej burżuazji i ziemiaństwa, poza tym mniej liczne było także drobnomieszczaństwo i inteligencja. W województwie śląskim dominowali natomiast robotnicy oraz chłopci, czyli tzw. ludność plebejska. Silną pozycję, zarówno pod względem gospodarczym, jak i liczebnym, wykazywały również mniejszości narodowe.

Czynnikiem wyróżniającym województwo śląskie na tle pozostałych jednostek terytorialnych Polski, obok wielonarodowościowego społeczeństwa, statutu autonomicznego, który zapewniał lokalnej ludności większy wpływ na życie polityczne tej dzielnicy Polski (uprawnienia autonomiczne realizował Sejm Śląski złożony z 48 posłów, od 1935 roku — 24 posłów), była tzw. Konwencja górnośląska — umowa podpisana przez Polaków i Niemców 15 maja 1922 roku, która regulowała sprawy obywatelstwa, sposób ochrony mniejszości narodowych, własności, sprawy socjalne oraz ubezpieczenia, utrudniając tym samym wewnętrzną integrację mieszkańców województwa śląskiego.

Problemy społeczne związane z przestrzeganiem międzynarodowych uregulowań prawnych, których konsekwencjami były m.in. rywalizacja o miejsca pracy między mniejszościami narodowymi a lokalną ludnością województwa śląskiego, trudności polityczne (walka o władzę i wpływy między obozem Wojciecha Korfanteo a obozem piłsudczykowski) oraz problemy gospodarcze (wielki kryzys gospodarczy lat 1929—1934) — opóźniały proces tworzenia śląskiego oddziału Ligi Obrony Powietrznej Polski (późniejszej Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej).

Władze i struktury organizacyjne Śląskiego Okręgu LOPP

Prace nad objęciem województwa śląskiego siecią organizacyjną Ligi Obrony Powietrznej Polski rozpoczęły się 24 stycznia 1924 roku z inicjatywy ówczesnego wojewody śląskiego dr. Tadeusza Konckiego, który tworzenie organizacji powierzył staroście świętochłowickiemu dr. Józefowi Potyce¹¹.

Zgodnie ze strukturą organizacji Ligą na szczeblu wojewódzkim kierował Zarząd Śląskiego Komitetu Wojewódzkiego, a od 1934 roku — Zarząd Śląskiego Okręgu Wojewódzkiego. Swoje zarządy posiadały również komitety powiatowe (od 1934 roku — komitety obwodowe) oraz komitety miejskie (od 1934 roku — obwody miejskie). W zarządzie wojewódzkim zapadały decyzje dotyczące realiza-

¹¹ J. Relidzyński: *Co zrobiła LOPP na Śląsku*. „*Lot Polski*” 1927, nr 4, s. 90.

cji ogólnopolskich założeń programowych na terenie Śląska. Bardzo ważną rolę w sprawnym funkcjonowaniu organizacji — oprócz zarządu wojewódzkiego — spełniały komisje rewizyjne, które obok rewizji majątku dokonywały oceny rocznych bilansów całokształtu gospodarki Ligi na Śląsku, przedkładając opinię władzom centralnym¹².

W skład Śląskiego Komitetu Wojewódzkiego w 1929 roku wchodziło 8 komitetów powiatowych: w Katowicach, Świętochłowicach, Lublińcu, Tarnowskich Górach, Pszczynie, Rybniku, Bielsku i Cieszynie, oraz 2 komitety miejskie w Katowicach i Królewskiej Hucie. Zgodnie z artykułem 13 statutu ze stycznia 1927 roku komitet powiatowy można było tworzyć w każdym powiecie, na terenie którego istniało co najmniej 5 kół miejscowych. Jego organizacją zajmował się komisarz powiatowy Ligi. Zwoływał on delegatów kół miejscowych na zebrania organizacyjne, podczas których wybierano zarząd i komisję rewizyjną komitetu powiatowego oraz delegatów na ogólne zgromadzenie komitetu wojewódzkiego. Komitety miejskie natomiast mogły powstawać w miastach liczących powyżej 30 tysięcy mieszkańców (komitety miejskie z prawami powiatowych) lub powyżej 100 tysięcy ludności (komitety miejskie z prawami wojewódzkich), w których odpowiednio istniało co najmniej 5 kół miejscowych lub 15, z ogólną liczbą członków nie mniejszą niż 500 bądź 1 500¹³. W województwie śląskim komitety miejskie istniały w Katowicach i Królewskiej Hucie. Obydwa z roku na rok zwiększały liczbę kół miejscowych, by już w pierwszej połowie lat 30. zmienić swój status z komitetów miejskich z prawami powiatowych na komitety miejskie z prawami wojewódzkich (w 1935 roku obwód miejski w Chorzowie posiadał 16 kół miejskich, a obwód miejski w Katowicach — 49)¹⁴. Na tych samych prawach mogły organizować się dyrekcje kolejowe, obejmujące teren jednego, dwóch lub więcej województw, których liczba członków wynosiła co najmniej 15 tysięcy. Mimo że Katowicka Dyrekcja Kolei Państwowych co roku dokonywała redukcji personelu kolejowego, na terenie Śląska istniała Wojewódzka Sekcja Kolejowa z liczbą członków przekraczającą 15 tysięcy¹⁵.

Władzami komitetów powiatowych, komitetów miejskich oraz kół miejscowych były: ogólne zgromadzenie, zarząd i komisja rewizyjna. Zwyczajne ogólne zgromadzenie odbywało się dwa razy w roku. Z jednej strony miało ono charakter sprawozdawczy za rok poprzedni, a z drugiej — zatwierdzało program

¹² APKat., zespół: LOPP Okręg Woj. Śl. Kat. (1927—1939), sygn. 1, k. 10, Statut LOPP.

¹³ Ibidem, k. 5.

¹⁴ APKat., zespół: Urząd Wojewódzki Śląski — Wydział Budżetowo-Gospodarczy [dalej: UWŚl. — BG], sygn. 554, k. 18—20, Sprawozdanie Okręgu Wojewódzkiego Śląskiego LOPP z prac dokonanych w roku 1935 oraz program prac i preliminarz budżetowy na rok 1936.

¹⁵ APKat., zespół: LOPP Okręg Woj. Śl. (1927—1939), sygn. 1, k. 40, Sprawozdanie Zarządu LOPP za rok 1929; k. 82, Sprawozdanie Zarządu LOPP za rok 1930; k. 10, Sprawozdanie Okręgu Wojewódzkiego Śląskiego LOPP za rok 1934.

prac i budżet na przyszły rok. Nadzwyczajne ogólne zgromadzenie było zwoływane na żądanie zarządu bądź komisji rewizyjnej. Z obrad ogólnego zgromadzenia sporządzano protokół, który podpisywał przewodniczący zgromadzenia i sekretarz. Odpis dokumentu był niezwłocznie przesyłany do zarządu bezpośrednio wyższego szczebla, tworząc w ten sposób zarys sprawozdawczości, dzięki której dzisiaj można przybliżyć proces tworzenia i funkcjonowania wszystkich struktur¹⁶.

Zarząd był organem wykonawczym stowarzyszenia, który wybierał spośród swoich członków prezesa, wiceprezesów, sekretarza i skarbnika. Zarząd komitetu powiatowego i miejskiego składał się z 6 członków i 2 zastępców oraz 3 członków „z urzędu”, czyli z 3 najliczniejszych kół miejscowych danego komitetu. Jego kadencja trwała 3 lata. Do kompetencji zarządu należało: reprezentowanie Ligi na terenie powiatu, organizowanie i zatwierdzanie kół miejscowych oraz koordynowanie i kontrolowanie ich działalności, opracowanie preliminarzy budżetowych, gospodarowanie w ramach uchwalonego budżetu czy też składanie zarządowi komitetu wojewódzkiego kwartalnych sprawozdań z działalności oraz comiesięcznych sprawozdań kasy¹⁷.

Organem kontrolnym komitetów powiatowych, miejskich oraz kół miejscowych była komisja rewizyjna. Składała się ona z 3 członków i 2 zastępców, którzy zobowiązani byli pełnić swoje funkcje honorowo i nie mogli zajmować żadnych płatnych stanowisk w organizacji. Komisja rewizyjna prowadziła kontrole i rewizje majątku, ksiąg, dokumentów; do jej kompetencji należało również ocenianie i sprawdzanie rocznego bilansu organizacji. Taka struktura organizacyjna Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej na Śląsku obowiązywała aż do końca jej funkcjonowania, czyli do 1939 roku. W 1934 roku odnotowuje się pewną modyfikację dotyczącą przekształcenia komitetów wojewódzkich na okręgi, a komitetów powiatowych na obwody, gdzie władzami obwodu były: ogólne zgromadzenie komitetu obwodowego, zarząd obwodu i obwodowa komisja rewizyjna¹⁸.

Śląski Komitet Wojewódzki tworzył się w okresie od 11 września 1924 roku do 8 maja 1926 roku. W ostatnim dniu prac organizacyjnych miało miejsce pierwsze Zwyczajne Ogólne Zgromadzenie, na którym wybrano pierwszy zarząd Ligi na Śląsku. Jego skład przedstawiał się następująco: inż. Antoni Kamieński — dyrektor generalny Państwowej Huty Ołowiu i Srebra w Strzybnicy; dr Julian Zagórowski — dyrektor Polskich Kopalń Skarbowych; Aleksy Troška — starosta powiatu rybnickiego; Aleksander Koj — burmistrz miasta Miłkołowa; dr Piechaczek — prezes Rady Miejskiej Lublińca; dr Wilhelm Seidler — starosta powiatu katowickiego; dr Józef Potyka — starosta powiatu świę-

¹⁶ APKat., zespół: LOPP Okręg Woj. Śl. Kat. (1927—1939), sygn. 1, k. 6—7, Statut LOPP.

¹⁷ APKat., zespół: LOPP Okręg Woj. Śl. Kat. (1927—1939), sygn. 1, k. 9, Statut LOPP.

¹⁸ Ibidem, k. 12.

tochłowski; inż. Józef Rybicki — dyrektor Oddziału Mechanicznego Dyrekcji Okręgowych Kolei Państwowych (DOKP); Drzewiecki i Edmund Wąsik — radcy kolejowi DOKP Katowice; Stanisław Murek — inspektor kolejowy. Zastępcami zarządu byli: Wincenty Spaltenstein — prezydent miasta Królewska Huta; Mieczysław Charnas — inspektor kolejowy w Królewskiej Hucie; Wackermann — naczelnik gminy Lubliniec; dr Franciszek Lerch — starosta powiatu pszczyńskiego oraz dr Józef Duda — starosta powiatu bielskiego¹⁹. 23 czerwca 1926 roku zarząd powołał Wydział Wykonawczy z prezesem dr. Józefem Potyką na czele. Wiceprezesami Wydziału zostali: inż. Kamieński oraz radca kolejowy Drzewiecki; sekretarzem został burmistrz miasta Mikołowa Aleksander Koj; skarbnikiem — dr Zagórowski, a jego zastępcą — inspektor Policji Miejskiej Józef Niciewicz. Do zadań Wydziału Wykonawczego należało m.in. opracowywanie przepisów budżetowych kas wojewódzkich, mających fundamentalne znaczenie w zakresie funkcjonowania jednostek, jak również czynny udział w pracach na rzecz tworzenia nowych struktur wspomagających lotnictwo, o czym informowała prasa: „Z inicjatywy prezesa Komitetu Wojewódzkiego LOPP dr. Józefa Potyki odbyło się 29.10.1927 roku zebranie konstytuujące Śląską Spółkę Lotniczą [...] zebranie uchwaliło założenie Śląskiego Towarzystwa Lotniczego. [...] Po uchwaleniu statutu dokonano wyboru Rady Nadzorczej, w skład której weszli między innymi: wojewoda śląski, dr Michał Grażyński obejmując funkcję prezesa, pozostali członkowie zarządu to: starostowie [powiatu katowickiego — M.D.] dr Wilhelm Seidler, [powiatu świętochłowskiego — M.D.] dr Tadeusz Szaliński, prezydent miasta Katowice — dr Alfons Górnik oraz dr Józef Potyka i Józef Balcerz. Siedziba Towarzystwa mieścić się będzie w budynku administracyjnym LOPP na lotnisku”²⁰.

Zmiana ustroju II Rzeczypospolitej po zamachu stanu wpłynęła również na zmiany personalne w Śląskim Urzędzie Wojewódzkim. 6 września 1926 roku rządy w tej dzielnicy kraju objął dr Michał Grażyński, mało znana wówczas — poza środowiskiem powstańczym — postać na Górnym Śląsku²¹. Nowy wojewoda wprowadził zmiany nie tylko w urzędach, ale i w organizacjach prorządowych. Po 1926 roku w skład władz LOPP w województwie śląskim wchodziło coraz więcej przedstawicieli państwowych, wojskowych oraz reprezentujących gospodarkę — ludzi związanych z sanacją i ją popierających, niemniej jednak skład osobowy pierwszego zarządu okresu sanacji niewiele różnił się od zarządu powołanego na pierwszym zwyczajnym Ogólnym Zgromadzeniu. Wyraźne zmiany można natomiast odnotować w pełnionych przez poszczególnych członków funkcjach. I tak, na czele zarządu śląskiej LOPP w okresie od

¹⁹ J. Relidzyński: *Co zrobiła LOPP...*, s. 90.

²⁰ „Polska Zachodnia” z 31 października 1927.

²¹ E. Długajczyk: *Sanacja śląska 1926—1939. Zarys dziejów politycznych*. Katowice 1983, s. 56—57.

stycznia do lipca 1929 roku, pełniąc funkcję prezesa, stał dr Józef Potyka — dyrektor Spółki Brackiej w Tarnowskich Górach, wcześniej pełniący funkcję prezesa Wydziału Wykonawczego. Jego zastępcami byli: inż. Bogusław Dobrzycki (nowy członek) — prezes Dyrekcji Kolei Państwowych w Katowicach, oraz dr Wilhelm Seidler — starosta powiatu katowickiego. Sekretarzem wybrano burmistrza miasta Mikołowa Aleksandra Koję, który w poprzednim zarządzie pełnił funkcję sekretarza w Wydziale Wykonawczym; funkcję skarbnika w dalszym ciągu pełnił dr. Julian Zagórowski — dyrektor Polskich Kopalń Skarbowych, jego zastępcą został Józef Niciewicz — dyrektor Policji Miejskiej w Królewskiej Hucie. Ponadto do zarządu weszli: wiceprezes Rady Miejskiej Katowice — Jan Piechulek (nowy członek zarządu); Aleksy Troska — starosta powiatu rybnickiego; dyrektor Oddziału Mechanicznego DOKP — inż. Józef Rybicki; prezydent miasta Królewska Huta — dr Wincenty Spaltenstein oraz wicedyrektor DOKP w Katowicach — Stanisław Murek. W komisji rewizyjnej natomiast zasiadały nowe osoby: inż. Państwowej Fabryki Związków Azotowych w Królewskiej Hucie — Szczesny Kobyłański; kasjer DOKP w Katowicach — Rudzok oraz inspektor Biur Wydziału Powiatowego w Katowicach — Franciszek Bąk²².

Skład drugiego zarządu z okresu sanacji, działającego od lipca 1929 roku, przedstawiał się następująco: prezes LOPP — dr Michał Grażyński, który objął stanowisko po dr. Potyce; wiceprezesi: inż. Bogusław Dobrzycki — prezes DOKP oraz gen. Józef Zając — dowódca 23 dywizji piechoty; sekretarz — dr Witold Banaszkiewicz, naczelnik Wydziału Komunikacji w Śląskim Urzędzie Wojewódzkim (nowy członek zarządu); skarbnik — dr Julian Zagórowski, dyrektor Polskich Kopalń Skarbowych. Do zarządu weszli także: dr Józef Potyka — dyrektor Spółki Brackiej w Tarnowskich Górach; inż. Niebieszczański — prezes DOKP w Katowicach (nowy członek zarządu); prezydent miasta Katowice — dr Adam Kocur (nowy członek organizacji); prezydent miasta Królewska Huta — dr Wilhelm Spaltenstein; burmistrz miasta Mikołowa — Aleksander Koj; starosta powiatu katowickiego — dr Wilhelm Seidler oraz starosta powiatu świętochłowickiego — dr Tadeusz Szaliński (nowy członek zarządu); asesor kolejowy — Stanisław Murek; starosta powiatu rybnickiego — Jan Wyglenda, który zajął urząd po Aleksym Trosce, oraz kpt. pilot Stanisław Jakubowski (nowy członek zarządu). Skład komisji rewizyjnej natomiast pozostał bez zmian²³.

W składzie osobowym trzeciego zarządu Śląskiego Okręgu Wojewódzkiego działającego w latach 1932—1935 nastąpiły nieliczne zmiany kadrowe: urząd drugiego wiceprezesa (w miejsce gen. Zająca) zajął Otton Grosser — dy-

²² APKat., zespół: LOPP Okręg Woj. Śl. Kat. (1927—1939), sygn. 1, k. 27, Sprawozdanie Zarządu LOPP za rok 1929.

²³ APKat., zespół: LOPP Okręg Woj. Śl. Kat. (1927—1939), sygn. 1, k. 28, Sprawozdanie Zarządu LOPP za rok 1929.

rektor DOKP, a na stanowisko sekretarza (za dr. Banaszkiewicza) mianowano Tadeusza Stopczyńskiego. Członkami zarządu ponadto zostali: dr Bolesław Żabiński — naczelnik Wydziału Finansowego DOKP w Katowicach; Franciszek Bąk — inspektor Wydziału Powiatowego w Katowicach; Wiktor Klapetek — kierownik Wydziału Skarbowego Urzędu Województwa Śląskiego; Tomasz Wołek — prokurent Banku Gospodarstwa Krajowego; dr Witold Banaszkiewicz — naczelnik Wydziału Komunikacji w Śląskim Urzędzie Wojewódzkim; dr Wilhelm Seidler — starosta katowicki; dr Adam Kocur — prezydent miasta Katowice; dr Józef Potyka — dyrektor Spółki Brackiej w Tarnowskich Górach; Tadeusz Szaliński; Wincenty Spaltenstein — prezydent Chorzowa oraz poseł na Sejm Śląski — Jan Koj. Do zarządu weszli również „z urzędu”: dr Zygmunt Robel — naczelnik Wydziału Wojskowego Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego oraz dr Tadeusz Grzesik, marszałek Sejmu Śląskiego. Komisja rewizyjna natomiast przedstawiała się w składzie: Karol Świstun — dyrektor Banku Polskiego; dr Bolesław Żabiński — naczelnik Wydziału Finansowego DOKP oraz Franciszek Bąk — inspektor Wydziału Powiatowego²⁴. Taki skład osobowy Zarządu Śląskiego Okręgu Wojewódzkiego LOPP ze zmianą na stanowisku wiceprezesa, które ponownie objął dr Wilhelm Seidler, pełnił swój urząd aż do wybuchu II wojny światowej.

Prezesem Wojewódzkiej Sekcji Kolejowej do 1931 roku był inż. Niebieszczański — prezes DOKP w Katowicach, którego z kolei zastąpił inż. Tadeusz Głodziński, a w 1934 roku — płk Otton Grosser, pełniący tę funkcję aż do 1939 roku. Urząd wiceprezesa przypadł Edmundowi Wąsikowi oraz Maksymilianowi Biczysko, z czego wyłącznie Wąsik utrzymał się na swoim stanowisku do 1935 roku — zastąpiony przez Juliusza Ziembę. W 1934 roku urząd drugiego wiceprezesa został zlikwidowany. Sekretarzem Zarządu Wojewódzkiej Sekcji Kolejowej był Franciszek Janota, a skarbnikiem — Ludwik Przybyło. Skład komisji rewizyjnej przedstawiał się następująco: kasjer DOKP w Katowicach — Rudzok, naczelnik Kolei Wąskotorowych — Teodor Sośnierz oraz zastępca naczelnika — Teodor Fojcik²⁵.

Struktury organizacyjne władz komitetów powiatowych oraz miejskich powielaly strukturę komitetu wojewódzkiego, tj. na czele komitetu stał prezes, który miał zastępcę lub dwóch, skarbnik i sekretarz. Różnicę można było odnotować jedynie w stanie liczebnym członków komitetu. Taki schemat organizacji władz Ligi był zgodny z założeniami statutowymi i obowiązywał w każdym województwie objętym działalnością stowarzyszenia. Regułą była również obsada stanowiska prezesa: na szczeblu wojewódzkim prezesurę LOPP obejmo-

²⁴ APKat., zespół: LOPP Okręg Woj. Śl. Kat. (1927—1939), sygn. 1, k. 169, Sprawozdanie Okręgu Wojewódzkiego Śląskiego LOPP za rok 1934.

²⁵ APKat., zespół: LOPP Okręg Woj. Śl. Kat. (1927—1939), sygn. 1, k. 40, Sprawozdanie Zarządu LOPP za rok 1929; „Polska Zachodnia” z 6 marca 1931; APKat., zespół: UWŚl. — BG, sygn. 554, k. 30, Sprawozdanie Okręgu Wojewódzkiego LOPP za rok 1935.

wał wojewoda, na szczeblu powiatowym — starosta, a miejskim — prezydent miasta.

Liga, będąca z założenia organizacją społeczną, w praktyce realizowała działania nałożone głównie przez władze wojskowe i administracyjne; ułatwieniem wcielania w życie zamierzeń było niewątpliwie połączenie funkcji osób pełniących kluczowe stanowiska w administracji rządowej z ich działalnością społeczną w organizacjach prorządowych.

Członkiem Ligi Obrony Powietrznej Państwa mógł być każdy obywatel kraju oraz osoba prawna. Artykuł 79 statutu z 23 maja 1923 roku określał charakter członkostwa stowarzyszenia, dzieląc członków na 4 kategorie: założycieli (wpłacających 25 zł wpisowego), członków rzeczywistych (osoby przyjęte przez zarządy oddziałów, wpłacających jednorazowo 1 zł wpisowego i 50 gr składki miesięcznej), dożywotnich (osoby fizyczne lub prawne, które wpłacały jednorazowo 150 zł), honorowych (osoby mianowane przez Walne Zgromadzenie Ligi, na wniosek Rady Głównej, za szczególne zasługi w dziedzinie lotnictwa lub za wybitne osiągnięcia dla rozwoju organizacji). Wszystkim członkom Ligi przysługiwało prawo czynnego i biernego wyboru do władz stowarzyszenia. Posiadali oni także prawo korzystania z ulg i uprawnień przyznawanych przez władze organizacji. Kolejny statut LOPP z 1927 roku²⁶ wyróżniał 3 kategorie członków: rzeczywistych, dożywotnich i honorowych. Członkowie dożywotni i honorowi zgodnie z nowymi zapisami zwolnieni zostali z opłat, zarówno z wpisowego, jak i składek miesięcznych. Pomimo że statuty Ligi rozróżniały niewielką liczbę kategorii członków, w porównaniu ze statutami Ligi Morskiej i Kolonialnej (drugiej obok LOPP organizacji działającej na ziemiach polskich w latach 1930—1939, w tym również na Śląsku), której członkowie podzieleni byli na 8 kategorii²⁷, zróżnicowanie członkostwa na 3 grupy stwarzało w dalszym ciągu możliwość wstąpienia w szeregi organizacji dużej rzeszy osób, a co za tym idzie — zgromadzenia odpowiednich środków na realizację zamierzonych przedsięwzięć.

Śląski Oddział LOPP pod względem liczby członków był największym w Polsce. W ostatnich latach działalności Ligi w szeregach organizacji skupionych było przeszło 215 tysięcy członków, co stanowiło 1/7 liczby członków organizacji w całej Polsce (por. tab. 1).

Drugim oddziałem LOPP pod względem liczebności był Lwowski Okręg Wojewódzki liczący 140 tysięcy zainteresowanych. Najmniej natomiast członków skupiały okręgi działające na terenach wschodnich: wileński, nowogródzki, stanisławowski oraz poleski. Dominujący wpływ na liczbę członków Ligi w poszczególnych okręgach — miała obok propagandy i prac programowych — koncentracja inteligencji i zorganizowanego środowiska robotników, z których wywodziły się najbardziej czynne organizacyjnie jednostki, w mniejszym

²⁶ Ostatni statut organizacji został zatwierdzony 20 stycznia 1934 roku, zob. *XV-lecie LOPP...*, s. 119.

²⁷ T. Białas: *Liga Morska i Kolonialna 1930—1939*. Gdańsk 1983, s. 38—39.

stopniu na stan liczebny miały wpływ mniejszości narodowe chociaż odnotowuje się również ich udział w pracach Ligi.

Tabela 1

Liczba członków terenowych oddziałów LOPP w latach 1923—1938

Okręg	(1923—1927)	(1928—1933)	(1934—1938)
Białostocki	b.d.	36 979	45 082
Kielecki	8 200	90 000	100 000
Krakowski	500	16 000	109 000
Lubelski	b.d.	b.d.	100 000
Lwowski	b.d.	b.d.	140 000
Łódzki	b.d.	b.d.	99 448
Nowogrodzki	2 500	14 446	21 756
Poleski	b.d.	9 000	30 000
Pomorski	b.d.	17 100	99 600
Poznański	b.d.	b.d.	120 000
Stanisławowski	8 000	11 000	27 494
Śląski	31 443	74 283	215 000
Tarnopolski	b.d.	b.d.	53 000
Warszawski	b.d.	b.d.	58 606
Wileński	b.d.	10 000	12 227
Wołyński	b.d.	b.d.	40 000
Razem	b.d.	b.d.	1 271 213

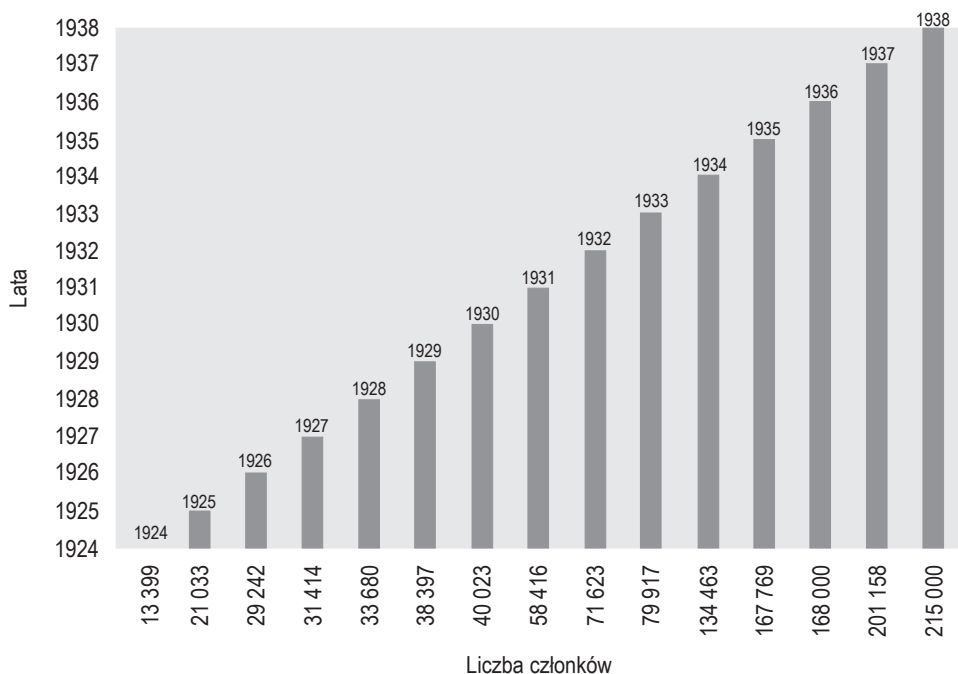
Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *XV-lecie LOPP*. Praca zbiorowa Zarządu Głównego LOPP. Warszawa 1938. W tabeli nie uwzględniono Wojewódzkich Okręgów Kolejowych. Liczba członków terenowych oddziałów LOPP nie uległa zmianie w 1939 roku.

Zaplecze społeczne

Zadaniem komitetu organizacyjnego LOPP było stworzenie organizacji społecznej „ludzi dobrej woli”. Organizacji masowej, która w swoich szeregach skupiałaby jak największe rzesze społeczeństwa, by razem z członkami komitetu propagować rozwój lotnictwa polskiego i obronę przeciwlotniczo-gazową. Oddziały terenowe Ligi w całej Polsce, w tym również na Śląsku, jako nadrzędne zadanie stawiały sobie skupienie w swoich szeregach jak najwięcej członków, mając świadomość, iż pracują na ogólny obraz Ligi jako organizacji ogólnopolskiej.

Śląsk pod wieloma względami zajmował w Rzeczypospolitej przodujące miejsce. Wyróżniał się szczególnie tam, gdzie w grę wchodziła ofiarność na

cele społeczne i gdzie wyteżoną pracą trzeba było złożyć dowód patriotyzmu. W takich przypadkach społeczeństwo okręgu śląskiego wykazywało zawsze gotowość i wielką solidarność. Tutaj wszelkie zamierzenia programowe Ligi o znaczeniu ogólnopolskim realizowane były z ogromnym powszechnym zaangażowaniem. Dzięki temu LOPP na Śląsku miała doskonałe warunki rozwoju, a jej działalność znalazła szerokie i mocne oparcie w społeczeństwie, któremu zależało na tym, by każda dziedzina życia na Śląsku stała na jak najwyższym poziomie, a wszelkie zamierzenia o znaczeniu państwowym — były jak najlepiej wykonane. Potwierdzenia dobrej organizacji pracy śląskiego oddziału możemy znaleźć w statystykach, z których wynika, że co roku przybywało nowych członków Ligi gotowych do nowych wyzwań. Dynamizm wzrostu powyższego zjawiska zobrazowano na wykresie 1.

Wykres 1. Graficzne zestawienie przyrostu liczby członków Śląskiego Okręgu Wojewódzkiego LOPP 1924—1938

Źródło: APKat., zespół: LOPP Okręg Woj. Śl. Kat. (1927—1939), sygn. 1, k. 24, Sprawozdanie Zarządu LOPP za rok 1929; zespół: Urząd Wojewódzki Śląski — Wydział Prezydialny, sygn. 84, k. 66, Program prac Śląskiego Komitetu Wojewódzkiego Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej za rok 1931; zespół: LOPP Okręg Woj. Śl. Kat. (1927—1939), sygn. 1, k. 170, Sprawozdanie Okręgu Wojewódzkiego Śląskiego LOPP z prac dokonanych w 1934 roku; zespół: UWŚl. — BG, sygn. 554, k. 12, Sprawozdanie Okręgu Wojewódzkiego Śląskiego LOPP z prac dokonanych w roku 1935; „Polonia” z 12 maja 1936; „Polonia” z 7 kwietnia 1937; *XV-lecie LOPP...*, s. 229.

Z danych zawartych na wykresie odczytać można stałą tendencję wzrostu liczby członków organizacji, począwszy od 1924 roku. W badanym 15-letnim okresie działalności Ligi w województwie śląskim zarejestrowano przeszło

215 tysięcy osób, co w znacznej mierze było wynikiem działalności oświatowo-propagandowej i programowej pracy Śląskiego Komitetu Wojewódzkiego LOPP. Wraz ze wzrostem liczby członków organizacji wzrastały również jej fundusze. I tak, w 1934 roku wynosiły one 900 tysięcy zł, a cztery lata później przekroczyły milion²⁸. Należy nadmienić, że tuż przed wybuchem II wojny światowej województwo zamieszkiwało blisko 1 400 000 mieszkańców, z czego 16% należało do Ligi. Czy te 16% społeczności zaangażowanej w ideę rozwoju lotnictwa i obrony przeciwlotniczo-gazowej to wystarczający procent na tak silnie rozwinięty gospodarczo obszar? Można byłoby zapewne polemizować na ten temat, gdyby nie istotne wydarzenia gospodarcze mające miejsce w latach 1929—1933, mianowicie wielki kryzys, który poważnie wpłynął na obniżenie zamożności społeczeństwa. 1/4 ludności Śląska znalazła się bowiem bez stałych środków utrzymania i ten stan rzeczy, z niewielką poprawą, utrzymywał się prawie do wybuchu wojny. Jeżeli na ten społeczny ruch będziemy patrzeć przez pryzmat wielkiego kryzysu, to należy stwierdzić, że Śląski Oddział LOPP skupiał wystarczającą ilość członków, by zachować przewodnictwo wśród oddziałów terenowych z zachowanym, oczywiście, potencjałem ludzkim umożliwiającym dalszą rozbudowę organizacji. Polska odzyskując niepodległość w 1918 roku, po 123 latach niewoli stała się państwem wielonarodowościowym. Połączeniu ziem należących do 3 zaborców na terenie Polski znaleźli się dawni poddani Prus, Rosji i Austro-Węgier. Byli to nie tylko Polacy, ale także ludzie deklarujący swoją przynależność do innych narodów. Mniejszości narodowe, czyli „społeczność obywateli państwa, którzy wyróżniają się od pozostałych obywateli dominujących w tym państwie swą świadomością narodową”²⁹, były w II Rzeczypospolitej dość liczne i zróżnicowane. Z tematyką mniejszości spotykamy się również na Śląsku. Ze sprawozdań z działalności Ligi dowiadujemy się, iż w jej pracach oświatowo-propagandowych brała udział ludność pochodzenia niemieckiego oraz żydowskiego.

Problem mniejszości niemieckiej w życiu społeczno-politycznym, a przede wszystkim gospodarczym województwa śląskiego, zajmował w okresie międzywojennym bardzo ważne miejsce. Ustalenie jej liczebności na terenach śląskich do dzisiaj budzi pewne wątpliwości. Przyjmuje się, że w 1922 roku w górnośląskiej części województwa mieszkało ok. 300 tysięcy ludności niemieckiej, a w części cieszyńskiej ok. 35 tysięcy³⁰. Liczba ta w wyniku emigracji stopniowo malała. Pierwsza fala wyjazdów cudzoziemców przypadła na lata 1918—1925. Z terenów śląskich wyemigrowało w tym okresie ponad 100 ty-

²⁸ *XV-lecie LOPP...*, s. 226.

²⁹ J. Tomaszewski: *Mniejszości narodowe w Polsce XX wieku*. Warszawa 1991, s. 9.

³⁰ P. Greiner, R. Kaczmarek: *Mniejszości narodowe*. W: *Województwo śląskie 1922—1939...*, s. 179.

sięcy Niemców³¹. Kolejna fala wyjazdów w latach 1925—1931 związana była z tzw. emigracją optantów, czyli mieszkańców obszaru plebiscytowego, którzy na podstawie postanowień Konwencji genewskiej mieli prawo wyboru obywatelstwa niemieckiego. Takie optowanie na rzecz otrzymania obywatelstwa stanowiło deklarację wyjazdu do Niemiec w ciągu 15 lat. I jak wykazują badania historyczne, już do 15 lipca 1924 roku za obywatelstwem niemieckim opowiedziało się 28 579 mieszkańców górnośląskiej części województwa śląskiego, natomiast do końca 1931 roku do Niemiec wyjechało 24 500 osób³². Wiele kontrowersji przy ustaleniu faktycznej liczby Niemców na terenie województwa śląskiego okresu międzywojennego budziły wyniki spisu ludności opartego na kryterium językowym przeprowadzonego 9 grudnia 1931 roku. W województwie śląskim bowiem 91 207 mieszkańców, w tym blisko 69 tysięcy w części górnośląskiej, podało podczas spisu język niemiecki jako macierzysty. Wyniki te oczywiście budzą do dziś zastrzeżenia historyków i poddawane są weryfikacji. Przyjęto, że rozbieżności w liczbie Niemców zamieszkujących Śląsk wahają się w granicach 130—210 tysięcy³³. Po 1935 roku władze na Śląsku podjęły działania zmierzające do „oczyszczenia” Górnego Śląska z elementu obcego narodowo, niemniej jeszcze w styczniu 1937 roku na terenie województwa przebywało 1 781 osób pochodzenia niemieckiego. Mimo że w lipcu tego roku wojewoda śląski dr Michał Grażyński zaproponował władzom centralnym wysiedlenie wszystkich optantów, to jego propozycja spotkała się ze sprzeciwem ministra spraw zagranicznych. Za sprawą interwencji ówczesnego premiera Felicjana Sławoja Składkowskiego doszło do kompromisu i w ostateczności Niemcy mogli przebywać na terenie województwa do końca grudnia 1937 roku³⁴.

Status mniejszości narodowej w Polsce był określony przez uregulowania międzynarodowe. Wspomniano już o Konwencji genewskiej podpisanej przez obie strony, polską i niemiecką, 15 maja 1922 roku, dotyczącej Górnego Śląska. Kolejnym aktem prawnym regulującym sytuację mniejszości narodowych na Śląsku, był traktat o ochronie mniejszości, który w Polsce obowiązywał do 1934 roku. Należy tu wymienić również — obok międzynarodowych — regulacje państwowe, wewnętrzne dotyczące tej kwestii, a mianowicie: Konstytucję marcową, ustawę o samorządzie terytorialnym oraz ustawę określającą zasady funkcjonowania państwowego szkolnictwa.

³¹ M.W. Wanatowicz: *Polityka kadrowa na Górnym Śląsku w pierwszych latach niepodległości na tle Wielkopolski i Pomorza*. „Zaranie Śląskie” 1978, z. 3, s. 478.

³² M.S. Korowicz: *Górnośląska ochrona mniejszości na tle stosunków narodowościowych*. Katowice 1938, s. 86.

³³ R. Staniewicz: *Mniejszość niemiecka...*, s. 15—21; A. Szefer: *Mniejszość niemiecka...*, s. 34; P. Greiner, R. Kaczmarek: *Niemcy na Górnym Śląsku w XIX i XX w.* W: *Górny Śląsk na moście Europy*. Red. M.S. Szczepański. Katowice 1994, s. 46—47.

³⁴ F. Serafin: *Wpływ Drugiej Rzeczypospolitej na przemiany demograficzne i społeczne w województwie śląskim w latach 1922—1939*. W: *Rola i miejsce Górnego Śląska w Drugiej Rzeczypospolitej*. Red. M.W. Wanatowicz. Bytom—Katowice 1995, s. 170.

Mniejszość niemiecka w Polsce wyróżniała się aktywnością polityczną, rozwiniętym życiem społeczno-kulturalnym, a przede wszystkim silną pozycją ekonomiczną. Była dobrze zorganizowaną grupą zamieszkującą głównie województwo śląskie, pomorskie i poznańskie. Struktura społeczeństwa niemieckiego była zróżnicowana. W województwie śląskim w skład niemieckiej mniejszości narodowej, w przeciwieństwie do ludności polskiej w prowincji górnośląskiej, wchodziła burżuazja, drobnomieszczaństwo oraz inteligencja³⁵. W ich rękach znajdował się ogrom środków produkcji — od kopalń, hut i wielkich zakładów przemysłowych, aż po małe warsztaty. Szacuje się, że w 1938 roku do Niemców należało 55% kapitału przemysłowego na Śląsku³⁶. Niemcy odgrywali również ważną rolę w życiu społecznym Śląska, spośród nich bowiem rekrutował się duży odsetek pracowników administracji przemysłowej, gospodarczej czy też społecznej. Przykładem na potwierdzenie powyższego był udział Niemców w pracach LOPP na Śląsku. Osoby niemieckiego pochodzenia zasilaly głównie zarządy śląskich komitetów wojewódzkich, ich praca wpływała niewątpliwie na szybszy rozwój poszczególnych jednostek terytorialnych województwa. Niemcy w województwie śląskim posiadali również silne zaplecze polityczne w postaci partii politycznych i innych organizacji oraz zaplecze kulturalne, takie jak: szkolnictwo, prasa, stowarzyszenia itd. Swoją mocną pozycję z powodzeniem wykorzystywali dla własnych interesów. Dr Michał Grażyński przez cały okres swojej kadencji, jako wojewoda śląski, prowadził walkę o usunięcie wpływów niemieckich na Śląsku. Domagał się spolszczenia przemysłu, rzemiosła i przeciwstawiał się działaniom mniejszości niemieckiej na rzecz politycznego i gospodarczego osłabienia państwa polskiego, w tym również Śląska.

Mając na uwadze obowiązujące międzynarodowe regulacje prawne, nie dziwi swoboda działalności mniejszości niemieckiej na terenie Śląska, dla której niezbyt groźne były podejmowane przez władzę polską kroki zmierzające do usunięcia ich z terenu województwa. Swobodna działalność Niemców na Śląsku oraz wstępowanie ich przedstawicieli w szeregi śląskiej LOPP wymusiło na władzach polskich zachowanie względem ich postawy tolerancji i przestrzegania wszelkich narzuconych praw i zobowiązań.

Z wydawnictw ligowych dowiadujemy się, że w pracach Ligi zaangażowana była nie tylko sfera pracującej inteligencji, choć dominowała w zarządach, ale i ludność robotnicza, która wykazywała żywe zainteresowanie sprawami organizacji. Potwierdzeniem tego są koła przemysłowe LOPP, które tworzone były przy zakładach górniczych, hutniczych czy fabrykach. Były to koła, które wykazywały się doskonałą organizacją i bardzo liczną grupą członków. Do naj-

³⁵ M.W. Wanatowicz: *Inteligencja na Śląsku w okresie międzywojennym*. Katowice 1986, s. 21.

³⁶ M. Grzyb: *Narodowościowo-polityczne aspekty przemian stosunków własnościowych i kadrowych w górnośląskim przemyśle w latach 1922—1939*. Katowice 1978, s. 30—31.

większych kół przemysłowych na Śląsku można było zaliczyć: Koło Huty Piłsudski w Chorzowie (4 408 członków), Koło Kopalni „Giesche” w Jaworznie (4 087 członków), Koło Kopalni „Wolfgang — Wawel” w Rudzie (3 294 członków), Koło Kopalni „Anna” w Pszowie (2 763 członków) czy Koło przy Fabryce Braci Doutsch w Bielsku (2 503 członków)³⁷.

Nie odnotowuje się znaczącego udziału ludności wiejskiej w pracach LOPP. Wspomniano już, iż podejmowane przez członków Ligi akcje propagandowe na terenach wiejskich mimo wysokiej frekwencji, nie przynosiły znaczących efektów. Taki stan rzeczy związany był przede wszystkim z kwestiami finansowymi. Uboga ludność wiejska nie była w stanie powiększyć grona członków Ligi, płacąc miesięczne składki członkowskie, jednak zaangażowanie władz LOPP, by tereny wiejskie także miały swój udział w propagowaniu rozwoju lotnictwa i szerzeniu programu obrony przeciwlotniczo-gazowej, dały pewne rezultaty w postaci kilkunastu kół wiejskich LOPP. Koła te z reguły były nieliczne. W sprawozdaniu z działalności Ligi z 1935 roku dowiadujemy się, że w 104 kołach wiejskich pracą na rzecz organizacji zainteresowanych było 5 601 członków. Ustalenie dokładnych danych na ich temat było również bardzo trudne, gdyż na Śląsku zacierały się granice między aglomeracjami miejskimi a wiejskimi³⁸.

Podobnie jak ludność wiejska, w niewielkim stopniu zaangażowane było w prace Ligi społeczeństwo żydowskie zamieszkujące Śląsk. Mimo że mniejszość żydowska tuż po niemieckiej zajmowała drugie miejsce pod względem liczebności, jej udział w ogólnej strukturze ludności województwa śląskiego był niewielki i wynosił w porównaniu z innymi województwami od 1,1% do 1,7%³⁹. Posiłkując się danymi dotyczącymi wyznania (wszelkie dostępne prace posługują się bowiem takim kryterium), można przyjąć, że liczba ludności żydowskiej w województwie śląskim w latach 1923—1939 wynosiła od 12 200 do 23 600. Charakterystyczną cechą tej grupy była jej koncentracja w miastach, gdzie w 1931 roku mieszkało według danych statystycznych 85% ludności żydowskiej⁴⁰.

Istotnym problemem związanym z mniejszością żydowską w województwie śląskim był nie tyle jej potencjał ilościowy, co rola, jaką Żydzi odgrywali w życiu gospodarczym i społecznym tego regionu Polski. Większość ludności wyznania mojżeszowego na Śląsku, podobnie jak w całej Rzeczypospolitej okresu mię-

³⁷ APKat., zespół: UWŚl. BG, sygn. 554, k. 35, Sprawozdanie Okręgu Wojewódzkiego LOPP z roku 1935.

³⁸ Ibidem, k. 37.

³⁹ W świetle spisu ludności z 1931 roku: 57,1% ludności żydowskiej mieszkało w województwach centralnych; 25,4% — w byłej Galicji i 16,5% — w województwach wschodnich, zob. J. Żarnowski: *Spółeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej 1918—1939*. Warszawa 1973, s. 389.

⁴⁰ W. Jaworski: *Stosunki demograficzne ludności żydowskiej w województwie śląskim w latach 1922—1939*. W: „Studia i Materiały z Dziejów Śląska” 1991, T. 19, s. 217—241; F. Serafin: *Stosunki demograficzne i społeczne*. W: *Województwo śląskie 1922—1939...*, s. 89.

dziwojennego, zajmowała się przeważnie handlem i rzemiosłem. Nie mniej byli wśród niej również przedstawiciele wolnych zawodów i pracownicy umysłowi, którzy stanowili około 74,4% ogółu ludności żydowskiej zamieszkującej śląskie tereny⁴¹. Mniejszość żydowska jednak, w porównaniu z niemiecką, nie była tak aktywna w życiu społeczno-politycznym województwa śląskiego. Większość działań podejmowanych przez nią na tym obszarze koncentrowała się wyłącznie wokół własnej grupy narodowościowej, dlatego też społeczność ta tworzyła swoje koła ligi. W 1934 roku na terenie Śląska zanotowano istnienie 10 kół żydowskich, w tym jedno z liczbą członków poniżej określonej przez statut normy, tj. 25, 3 koła żydowskie w obwodzie miejskim w Katowicach: Centralne Koło Żydowskie LOPP (60 członków), Koło LOPP przy Gminie Izraelickiej w Katowicach (100 członków), Koło przy Stowarzyszeniu Drobnych Kupców Żydowskich (72 członków) — wszystkie te jednostki powołano do życia w czerwcu 1933 roku; 2 w obwodzie miejskim w Chorzowie: Koło Żydowskie LOPP zrzeszające wszystkie sfery społeczeństwa żydowskiego oraz Koło Żydowskie LOPP grupujące tylko członków Stowarzyszenia Kupców Żydowskich — skupiały one łącznie 193 członków; 2 w obwodzie powiatowym w Bielsku: Koło LOPP przy Gminie Izraelickiej w Bielsku (90 członków) oraz Koło LOPP przy Gminie Izraelickiej w Dziedzicach; 1 w Obwodzie Powiatowym w Cieszynie: Koło Żydowskie w Cieszynie (38 członków) — nie wykazywało działalności; 1 w Rybniku: Koło Żydowskie w Rybniku (55 członków); 1 na terenie Pszczyny: Koło Żydowskie w Mikołowie (22 członków) — również nie wykazywało żadnej działalności. Kół żydowskich na terenie obwodu powiatowego w Świętochłowicach nie notuje się, co było wynikiem małej liczby ludności żydowskiej zamieszkującej te tereny. Podobnie sprawa przedstawiała się w powiecie lublinieckim, gdzie przy kole miejscowym założono sekcję żydowską liczącą tylko 9 członków. Kół żydowskich nie posiadał także obwód tarnogórski, gdzie do sekcji żydowskiej, istniejącej przy kole miejscowym, należało 52 członków. Warto podkreślić fakt, że na terenie powiatu do LOPP należało dwóch Żydów, z których jeden był skarbnikiem koła Ligi w Nakle. Również w Obwodzie Powiatowym Katowice kół żydowskich nie organizowano, wychodząc z założenia, że akcja ta jest z góry skazana na niepowodzenie. Zarząd obwodu był zdania, że ponieważ koła miejscowe LOPP przyjmowały obywateli polskich bez względu na wyznanie, nie zachodziła konieczność tworzenia specjalnych kół LOPP dla ludności żydowskiej. Stąd też liczba członków pochodzenia żydowskiego zaangażowana w pracach Ligi może być znacznie większa, niż wykazują statystyki dla tej grupy narodowościowej⁴².

⁴¹ W. Jaworski: *Żydzi w województwie śląskim w okresie międzywojennym*. Katowice 1991, s. 9—10.

⁴² APKat., zespół: LOPP Okręg Woj. Śl. Kat. (1927—1939), sygn. 2, k. 178—179, Sprawozdanie Zarządu Katowickiego Obwodu Powiatowego LOPP za rok 1934.

Śląskie władze Ligi przez cały okres działalności organizacji dążyły także do pozyskania kobiet jako członkiń LOPP. Tworzono nowe lub reorganizowano już istniejące koła kobiece. Jedno z najlepiej funkcjonujących, liczące w 1935 roku 55 członkiń, znajdowało się w Chorzowie. Ponadto istniało koło kobiece w Piekarach, Brzezinach i Katowicach — pod kierownictwem dr Kamili Ciszewskiej⁴³.

Oznaką żywego zainteresowania bogatym programem Ligi było pozyskiwanie przez organizację co roku wielu młodych jej członków i tworzenie dla nich kół szkolnych LOPP. Zasadniczymi formami propagandy wśród młodzieży były m.in. odczyty, pogadanki oraz wyświetlanie filmów z działalności organizacji. Duże znaczenie propagandowe miał również miesięcznik „Młody Lotnik”. Była to gazetka ścienna rozsyłana do wszystkich szkół bezpłatnie, poświęcona zagadnieniom lotnictwa i obrony przeciwlotniczo-gazowej⁴⁴.

Zorganizowany w 1924 roku Śląski Komitet Wojewódzki i podległe mu komitety powiatowe, miejskie oraz Wojewódzka Sekcja Kolejowa pod koniec 1938 roku liczyły blisko 215 tysięcy członków. Dzięki ogromnej solidarności społeczeństwa zamieszkującego województwo śląskie, jego ambicji oraz rzadko spotykanej w owych czasach ofiarności na cele społeczne, Liga na Śląsku posiadała doskonałe warunki rozwoju. Autorytet ludzi kierujących komitetami, ich duże zaangażowanie we wszystkie projekty realizowane przez Ligę były dodatkowymi atutami dla prężnego rozwoju organizacji. Wart podkreślenia jest również fakt zaangażowania w prace LOPP na Śląsku mniejszości narodowych — niemieckiej i żydowskiej. Obie nacje, mimo usilnego dążenia śląskiej sanacji do ograniczenia ich wpływów, obroniły swoją tożsamość narodową, biorąc udział w pracach na rzecz polskiego społeczeństwa. Tym samym współpraca polskiego środowiska z niemieckim i żydowskim przyniosła korzyści, wpływając na bardziej zorganizowaną i przede wszystkim urozmaiconą pracę w strukturach społecznych śląskiej LOPP.

Formy działania Śląskiego Oddziału LOPP

Dzięki rozwijającej się propagandzie oraz organizowaniu w równie szybkim tempie placówek na terenie całej Polski członkowie-założyciele LOPP zachęcali ludność cywilną do podejmowania współpracy, by wspólnymi siłami

⁴³ APKat., zespół: UWŚl. — BG, sygn. 554, k. 37, Sprawozdanie Okręgu Wojewódzkiego LOPP z roku 1935. „Polska Zachodnia” z 19 lutego 1936; „Polonia” z 5 lutego 1937.

⁴⁴ APKat., zespół: UWŚl. — BG, sygn. 554, k. 37, Sprawozdanie Okręgu Wojewódzkiego LOPP z roku 1935.

tworzyć fundamenty pod rozwój przemysłu lotniczego. Z funduszy członkowskich realizowano liczne projekty, m.in.: prace związane z infrastrukturą lotniczą, kształcono nowe kadry techników oraz pilotów. Program działania Ligi określony statutem z 23 maja 1923 roku został zmodyfikowany w 1927 roku, w wyniku połączenia LOPP z TOP. Uchwalono wspólny statut nowo powstałej organizacji, którego główny punkt brzmiał: „Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej ma na celu popieranie polskiego lotnictwa we wszystkich jego dziedzinach, wszechstronne badanie środków obrony chemicznej oraz przygotowanie ludności do obrony przeciwgazowej”⁴⁵. Od tej pory Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej zajmowała się obroną przeciwlotniczo-gazową. Taki kierunek prac organizacji nie kolidował jednak z dalszym rozwojem lotnictwa, szczególnie popieranym przez działaczy LOPP. Zatwierdzony program Zarządu Głównego Ligi z większym lub mniejszym natężeniem prac wykonywany był przez poszczególne ośrodki terenowe. Największym zainteresowaniem mieszkańców województwa śląskiego cieszyło się modelarstwo. To dzięki niemu szczególnie młodzież w sposób praktyczny rozwijała swoje umiejętności z zakresu lotnictwa. Dlatego działacze oddziału LOPP, chcąc w pełni spopularyzować modelarstwo, musieli otoczyć je szczególną opieką i właściwie pokierować zainteresowanych tą formą rozwoju lotnictwa. W województwie śląskim kładziono więc duży nacisk na jego rozwój i to nie tylko w szkołach. W jednym ze sprawozdań Zarządu Katowickiego Obwodu Powiatowego LOPP czytamy, iż już pod koniec 1934 roku na terenie województwa śląskiego działały 3 dobrze zaopatrzone szkolne modelarnie: w Państwowym Gimnazjum Męskim w Mysłowicach, w Państwowym Seminarium Męskim w Mysłowicach oraz w szkole doksztalczącej w Siemianowicach Śląskich⁴⁶. Młodzież pozaszkolna rozwijała swoje umiejętności konstruktorskie w modelarniach centralnych pod okiem instruktorów modelarstwa. W Śląskim Okręgu Wojewódzkim LOPP modelarstwo pozaszkolne koncentrowało się w siedmiu pracowniach modelarskich oraz w modelarniach prowadzonych przez większe koła LOPP, w modelarniach przy zakładach przemysłowych i w modelarniach kolejowych, które były prowadzone przez Śląski Obwód Kolejowy⁴⁷. O znacznym zainteresowaniu modelarstwem świadczyły także organizowane co roku przez Śląski Okręg Wojewódzki LOPP konkursy, na których młodzież popisywała się kunsztem modelarskim, jak również współzawodniczyła w dziedzinie modelarstwa lotniczego. Przykładem jednego z takich konkursów był zorganizowany w 1934 roku Konkurs Modeli Latających, na którym szczególne wyróżnienie przyznano Sekcji Modelarskiej przy Kole Kopalnianym LOPP w Mysłowi-

⁴⁵ *XV-lecie LOPP...*, s. 28.

⁴⁶ APKat., zespół: LOPP Okręg Woj. Śl. Kat. (1927—1939), sygn. 2, k. 55, Sprawozdanie Zarządu Katowickiego Obwodu Powiatowego LOPP za rok 1934.

⁴⁷ P. Elsztajn: *Modelarstwo lotnicze...*, s. 79.

cach⁴⁸. Oprócz lokalnych imprez organizowano także ogólnokrajowe konkursy modeli latających LOPP z udziałem śląskich modelarzy, o których rozpisывała się codzienna prasa⁴⁹.

Drugą formą działań Śląskiego Okręgu Wojewódzkiego LOPP w dziedzinie lotnictwa było szybownictwo, które traktowano jako jedno z najszlachetniejszych sportów. Z jednej strony realizowało ono młodzieńcze marzenia każdego człowieka o oderwaniu się od ziemi, z drugiej — wpływało na kształtowanie pewnych cech charakteru. Budziło hart ducha, odwagę, szybkość w podejmowaniu decyzji, samodzielność, a przede wszystkim umiejętność radzenia sobie w trudnych sytuacjach. Historia szybownictwa śląskiego jest historią krótką, lecz bogatą, świadczącą o intensywniej pracy Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej na tym polu. W 1929 roku utworzono pierwsze stowarzyszenie, które stawiało sobie za cel krzewienie lotnictwa bezsilnikowego, pod nazwą Śląski Klub Lotnictwa Żaglowego⁵⁰. Rok później, dzięki wsparciu finansowemu LOPP, Śląski Klub wysłał swoich 4 członków na wyprawę szybowcową do Bezmiechowej w celu zbadania jej terenów i uznania ich za odpowiednie do lotów szkoleniowych oraz wyczynowych. Od 1932 roku, kiedy oficjalnie prowadziła swoją działalność w Bezmiechowej jedna z pierwszych szkół szybowcowych w Polsce, Śląski Klub Lotnictwa Żaglowego — działający od 1931 roku jako Sekcja Szybowcowa przy Aeroklubie Śląskim — co roku wysyłał do niej kilku swoich członków celem dalszej nauki, zdobywano tam doświadczenie w 3 kierunkach: w lotach żaglowych, szkoleniu instruktorów oraz szkoleniu podstawowym⁵¹.

Kształcenie przyszłych pilotów szybowcowych oparte było na programie szkolenia wprowadzonym przez Polski Komitet Szybowcowy. Program ten rozróżniał 3 kategorie pilotów szybowcowych: A, B i C. Piloci, którzy chcieli brać udział w zawodach szybowcowych, musieli wykazać się zdobyciem kategorii C (III stopień wyszkolenia szybowcowego). Warunkiem jej uzyskania było bardzo dobre opanowanie przez ucznia sterowania szybowcem i wykonanie na nim 5 lotów w czasie 30 minut. Kategorię A (I stopień wyszkolenia) otrzymywał uczeń szkoły szybowcowej, który przeszedł szkolenie wstępne i nadawał się do dalszego szkolenia. Otrzymanie kategorii B, kończącej II stopień wyszkolenia uczniów na pilotów, równoznaczne było z opanowaniem przez nich zwrotów na szybowcach. W 1937 roku wprowadzono IV stopień szkolenia szybowcowego. Jego zakończenie związane było z otrzymaniem kategorii D świadczącej o pełnym wyszkoleniu szybowcowym, na które

⁴⁸ APKat., zespół: LOPP Okręg Woj. Śl. Kat. (1927—1939), sygn. 2, k. 56, Sprawozdanie Zarządu Katowickiego Obwodu Powiatowego LOPP za rok 1934.

⁴⁹ Przykładem jednej z takich imprez może być ogólnopolski przegląd modeli latających zorganizowany w Warszawie w 1930 roku. „Polonia” z 5 września 1930.

⁵⁰ „Polska Zachodnia” z 2 lutego 1934.

⁵¹ T. Malinowski: *Sport szybowcowy. W: Polskie lotnictwo...*, s. 113.

składała się nauka latania na szybowcach wyczynowych i akrobacja powietrzna⁵².

Kształcenie mieszkańców województwa śląskiego w placówkach szkolenia szybowcowego w Polsce i zdobywanie doświadczenia w tego rodzaju sporcie powietrznym wpłynęło na szybki rozwój lotnictwa bezsilnikowego w tym regionie. W 1932 roku stworzono pierwsze szkoły lotnicze na terenie kopalnianym w Rudzie Południowej, gdzie co tydzień odbywało się szkolenie kandydatów na pilotów. Przełomem był rok 1933, kiedy Śląsk był w posiadaniu 6 szybowców szkolnych w tym jednego typu „Corona” i jednego typu „Czajka”, nadających się do szkolenia pilotów kategorii A i B. Ponadto w maju tegoż roku ukonstytuował się Śląski Okręgowy Komitet Szybowcowy, na czele którego stanął wojewoda śląski dr Michał Grażyński. Jednym z ważniejszych obowiązków Komitetu było zorganizowanie na terenie okręgu szybowiska nadającego się do wykonywania lotów celem zdobycia przez uczniów kategorii B i C⁵³. Najmniejszą komórką organizacyjną, która kierowała całą pracą w dziedzinie rozwoju szybownictwa w danej miejscowości, było koło szybowcowe. Do jego zadań należało: szkolenie pilotów szybowcowych kategorii A i B, ułatwianie pilotom z kategorią B dalszego szkolenia w celu zdobycia wyższych kategorii w szybownictwie, zgłaszanie Śląskiemu Aeroklubowi odpowiednich kandydatów do szkolenia samolotowego. Na terenie Śląskiego Okręgu Wojewódzkiego LOPP koła szybowcowe zorganizowane były w ten sposób, że Koło Katowickie było centralą, której podlegało 8 oddziałów: 2 w Katowicach, po 1 w Bielsku, Brzezinach Śląskich, Pszczynie, Pawłowie, Rydułtowach i Nowym Bytomiu. Na czele zarządu „centralnego” Koła Szybowcowego w Katowicach stali: Zdzisław Mrozik, Józef Borkowski, Józef Kazuch oraz Franciszek Nowak⁵⁴.

15 maja 1934 roku na Górze Chełm w Goleiszowie koło Cieszyna została założona szkoła pilotów szybowcowych Śląskiego Okręgowego Komitetu Szybowcowego⁵⁵. Ponieważ szkołę tę zorganizował jeszcze Śląski Okręgowy Komitet Szybowcowy przy znacznej pomocy finansowej LOPP, szkoła pozostawała pod jego kierownictwem do 1936 roku. Biorąc jednak pod uwagę fakt, że większą część kosztów utrzymania szkoły i kształcenia jej uczniów brał na siebie Śląski Okręg Wojewódzki Ligi, bezcelowe stało się utrzymywanie podwójnego źródła finansowania placówki. Dlatego z początkiem 1936 roku Śląski Okręgowy Komitet Szybowcowy został rozwiązany, a całość prac szybowcowych na Śląsku przejęła Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej⁵⁶.

W ciągu całego 1936 roku Śląski Okręg Wojewódzki LOPP wybudował 2 nowe hangary, w których mieściło się 8 maszyn, m.in. 3 harcerskie typu

⁵² R. Adamowicz: *Sport szybowcowy*. W: *Ku czci...*, s. 294.

⁵³ „Polska Zachodnia” z 2 lutego 1934.

⁵⁴ „Polonia” z 22 października 1937.

⁵⁵ „Polska Zachodnia” z 13 sierpnia 1934.

⁵⁶ T. Malinowski: *Sport szybowcowy...*, s. 112.

„Wrona bis”, 1 typu „Wrona” oraz 1 „Skaut”, a w niedługim czasie oczekiwano na nadejście zakupionego dla szkoły przez Śląski Oddział Ligi szybowca wyczynowego typu „Czajka”. Oprócz hangarów Śląski Okręg Wojewódzki LOPP wybudował w tym okresie także magazyny na sprzęt i uszkodzone szybowce oraz doskonale wyposażony budynek administracyjno-mieszkalny. Wybudowano szosę z Goleiszowa na szczyt Chełmu, zaopatrzone budynki szkoły w urządzenia wodociągowo-kanalizacyjne i sieć elektryczną⁵⁷. Szkoła Szybowcowa na Górze Chełm w Goleiszowie początkowo szkolila 306 uczniów, z których 128 uzyskało urzędową kategorię A, 78 — kategorię B. W 1937 roku liczba szkolących się niewiele wzrosła, wynosiła bowiem 320 uczniów. Zwiększeniu natomiast uległa liczba wydawanych dyplomów: kategorię A otrzymało 204 uczniów, a B — 208. Ponadto 6 z nich w późniejszej „edukacji szybowcowej” uzyskało urzędową kategorię C⁵⁸. Kolejnym ośrodkiem szkoleniowym w sporcie szybowcowym była Szkoła Szybowcowa w Libiążu Małym, utworzona w 1937 roku, a utrzymywana przez Szybowcowy Klub Związku Strzeleckiego przy Śląskim Okręgu Ligi. Zadaniem tej placówki było prowadzenie szkolenia teoretycznego i praktycznego w zakresie II stopnia pilotażu szybowcowego (kategoria A i B). Tym samym w pierwszym sezonie swej działalności szkoła wydała 80 dyplomów kategorii A i 68 kategorii B, natomiast w roku 1938 wyszkolono ogólnie 102 pilotów szybowcowych, z których 7 wysłano do Szkoły Szybowcowej w Goleiszowie celem zdobycia kategorii C. Kurs ten ukończyło 6 z nich⁵⁹.

Jednym z najciekawszych i najbardziej godnych uznania przejawów rozwoju szybownictwa na Śląsku był ośrodek lotów szybowcowych nad terenami płaskimi, mający charakter wyższej szkoły pilotażu szybowcowego, utworzony również w 1937 roku, w którym prowadzono szkolenia w zakresie IV stopnia pilotażu szybowcowego. Kierownictwo szkoły spoczywało w rękach komendanta Ośrodka Przysposobienia Wojskowo-Lotniczego w Katowicach. Zakres działalności placówki obejmował teoretyczne szkolenie instruktorów, szkolenie praktyczne w lotach holowanych za samolotem oraz akrobację na szybowcach i trening wyczynowy. Ponadto zupełnie nowym działem otwierającym możliwości latania w różnych warunkach atmosferycznych, wprowadzonym przez szkołę było motoszybownictwo⁶⁰.

Kolejnym etapem w szkoleniu młodzieży w zakresie lotnictwa było przystąpienie pilotów szybowcowych do szkół pilotażu samolotowego. Tym samym na terenie Śląskiego Okręgu LOPP swoją działalność rozpoczęła Szkoła Lotnicza im. Marszałka Piłsudskiego w Aleksandrowicach koło Bielska. Szkoła ta, podobnie jak inne placówki tego typu w Polsce, prowadziła szkolenia zarów-

⁵⁷ „Polska Zachodnia” z 8 kwietnia 1936.

⁵⁸ *XV-lecie LOPP...*, s. 230.

⁵⁹ APKat., zespół: LOPP Okręg Woj. Śl. Kat. (1927—1939), sygn. 4, k. 98, Szkoły i kluby szybowcowe. Sprawozdanie za rok 1938—1939.

⁶⁰ „Polonia” z 23 stycznia 1939, Dodatek LOPP nr 7.

no z pilotażu teoretycznego, jak i praktycznego uczniów wstępujących do służby wojskowej. Była ona doskonale wyposażoną placówką szkoleniową. Posiadała 2 hangary, które mieściły szybowce do „lotów włączonych” za samolotem, akrobacji i lotów wyczynowych. Oprócz nich szkoła była również właścicielką budynku portowego, dużego i nowocześnie urządzonego internatu dla uczniów wraz z mieszkaniami dla personelu, licznych warsztatów oraz stacji benzynowej. Sposób, w jaki powstała ta placówka, wyjaśnia poniższy komunikat z czasów jej utworzenia w 1936 roku: „[...] zaledwie przed kilku dniami byliśmy świadkami dokończenia wielkiego dzieła, stworzonego zbiorowym wysiłkiem społeczeństwa śląskiego, jakim było poświęcenie i otwarcie pierwszej Szkoły Lotniczej LOPP w Aleksandrowicach k/Bielska. Uroczyste było to święto. Ślązacy z całej ziemi śląskiej przybyli tłumnie do Bielska, aby zobaczyć z bliska i cieszyć się owocem swej kilkuletniej pracy. Społeczeństwo śląskie, widząc piękne dzieło stworzone ze swych ofiar, nie skończyło na zachwycaniu się nim, nie zaprzestało pracy, lecz z entuzjazmem podjęło dalszą budowę. W dniu otwarcia szkoły cały szereg przedsięwzięcia zadeklarował ufundowanie nowych samolotów, między innymi dr Wiktor Przybyła w imieniu obywateli miasta Bielska zadeklarował dwa samoloty, a kolejne dwa — burmistrz, dr Łuniewski”⁶¹.

Najmłodszą dziedziną sportu lotniczego było spadochroniarstwo. Początki tej dyscypliny w Polsce były bardzo trudne, odczuli to zarówno jego krzewiciele, jak i młodzież przystępująca do szkolenia. Do prac związanych z rozwojem szkolenia spadochronowego przystąpiono na terenie całej Polski dopiero w 1935 roku, a rok później pionierzy tego sportu rzucili hasło: „Młodzież na spadochrony”, i przystąpiono do szkolenia instruktorów. Spadochroniarstwo było najnowszą dziedziną sportu powietrznego w województwie śląskim, dyscyplinę tę zapoczątkowano bowiem tutaj dopiero w 1937 roku. Przygotowanie do tego rodzaju wyczynów było organizacyjnie bardzo przemyślane, wszędzie tam, gdzie działały koła LOPP rozlepiano kolorowe plakaty, ukazywały się publikacje w prasie, a w radiu — pogadanki i odczyty dotyczące spadochroniarstwa. Sport ten, podobnie jak szybownictwo, ze względu na swój charakter nie mógł być samodzielnie uprawiany przez młodzież. Jego rozwojowi towarzyszył szereg opracowanych schematów organizacyjnych, przepisów, instrukcji, podręczników, a także broszur i ulotek propagandowych. Zanim przystąpiono do szkolenia, każdy uczeń kursu musiał dokładnie zapoznać się z dwiema podstawowymi instrukcjami wydanymi co prawda w Warszawie, ale obowiązującymi w każdym Okręgu Wojewódzkim LOPP: *Spadochron, jego budowa i zastosowanie* mjr. inż. Stanisława Mazurka oraz *Sport spadochronowy* mjr. Włodzimierza Mizgier-Chojackiego⁶².

⁶¹ *XV-lecie LOPP...*, s. 107—108.

⁶² T. Malinowski: *Sport spadochronowy*. W: *Polskie lotnictwo...*, s. 160.

Kursy spadochronowe składały się z dwóch części. Pierwsza — zwana teoretyczną — obejmowała kinematykę skoku, fizjologię skoków, konserwację i przechowywanie spadochronów oraz meteorologię. W skład drugiej części — praktycznej — wchodziło m.in. składanie spadochronu, skoki z wieży spadochronowej i skoki z balonu⁶³. Z kolei program szkolenia w sporcie spadochronowym — w porównaniu ze szkoleniem w pilotażu szybowcowym — obejmował 6 stopni: I stopień dotyczył zapoznania się z podstawowymi wiadomościami o sporcie spadochronowym; II stopień obejmował szkolenie spadochronowe w skokach z samolotu; III stopień związany był ze szkoleniem sportowca spadochronowego; stopnie IV i V dotyczyły wyszkolenia instruktora spadochronowego kategorii I (skoki z opóźnionym otwarciem spadochronu do koła) i kategorii II (skoki z opóźnionym otwarciem spadochronu w terenie); stopień VI dotyczył doskonalenia skoczków w celu uzyskania tytułu mistrza sportu spadochronowego (szkolenie to obejmowało skoki w różnych warunkach atmosferycznych, zarówno w dzień, jak i w nocy, skoki z samolotów wykonujących akrobacje oraz skoki pojedyncze i grupowe)⁶⁴.

Zapoczątkowany w 1937 roku sport spadochronowy w województwie śląskim osiągnął pod koniec tego roku znaczące wyniki. Oddano tu do użytku wieże spadochronowe: w Katowicach (50-metrowa) i Bielsku (40-metrowa), przy których utworzono stałe ośrodki szkolenia w zakresie II stopnia⁶⁵. Ogółem wyszkolono 361 skoczków spadochronowych I stopnia, z których 36 najzdolniejszych otrzymało promocję do dalszego szkolenia, tj. do skoków z samolotu⁶⁶. Sportowcy spadochronowi Ligi często brali udział w desantach podczas ćwiczeń wojskowych, demonstrując swój poziom wyszkolenia i sprawność bojową przydatną na polu walki. Udział w ćwiczeniach wojskowych, a także coraz szybszy rozwój sportu spadochronowego na skalę masową, przyczyniły się do utworzenia wiosną 1939 roku Wojskowego Ośrodka Spadochronowego w Bydgoszczy⁶⁷.

Oprócz rozwoju sportów powietrznych najpoważniejszym osiągnięciem śląskiego oddziału LOPP była budowa 2 lotnisk: w Katowicach i w Bielsku. Były

⁶³ E. Banaszczyk: *Na podbój nieba*. Warszawa 1957, s. 460—461.

⁶⁴ T. Malinowski: *Sport spadochronowy...*, s. 161.

⁶⁵ O symbolu wieży spadochronowej i wydarzeniach zbrojnych na Śląsku 1939 roku można przeczytać więcej w jednej z nowszych publikacji Instytutu Pamięi Narodowej opartej na dokumentacji zarówno niemieckiej, jak i polskiej strony walczącej: *Katowice we wrześniu '39*. Oprac. G. Bębnik. T. 15. Katowice 2006; ze starszych publikacji natomiast na uwagę zasługują następujące pozycje: P. Dubiel: *Wrzesień 1939 na Śląsku*. Katowice 1960; A. Szefer: *Śląski wrzesień 1939*. Katowice 1970; Idem: *Bohaterowie spod znaku linijki. Harcerze Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego w latach wojny i okupacji hitlerowskiej w świetle zeznań własnych i świadków*. Katowice 1984; *Śląsk chciał być polski. Wspomnienia młodzieży śląskiej z lat okupacji hitlerowskiej 1939—1945*. Oprac. M. Mitera-Dobrowolska. Katowice 1984.

⁶⁶ „Polonia” z 23 stycznia 1939, Dodatek LOPP nr 7; A. Glass, R. Chmielewski: *Jak zostać lotnikiem*. Warszawa 1987, s. 110—111.

⁶⁷ T. Malinowski: *Sport spadochronowy...*, s. 17.

one jedynymi lotniskami na Śląsku i z tego powodu miały olbrzymie znaczenie dla województwa: obronne, gospodarcze oraz sportowo-turystyczne. Pierwsze z nich było lotniskiem o charakterze komunikacyjnym. Prace budowlane trwały w latach 1925—1933. W 1934 roku, stosownie do założeń programu Śląskiego Okręgu LOPP, podjęto prace odwadniające tereny lotniska, przygotowując je pod dalszą rozbudowę, którą rozpoczęto w 1938 roku. Z katowickiego lotniska korzystali także członkowie Aeroklubu Śląskiego⁶⁸. Drugie lotnisko — to lotnisko Szkoły Pilotów w Aleksandrowicach koło Bielska powstałe w latach 1934—1936. Na szczególną uwagę zasługuje fakt zaangażowania ludności bezrobotnej z terenów województwa śląskiego przy budowie lotniska, by nie tylko zapewnić im pracę sezonową, ale również dać poczucie, że oni także odgrywają dużą rolę w pracach nad tworzeniem „nowego” wizerunku miasta Bielska⁶⁹.

Oddział LOPP województwa śląskiego czynnie uczestniczył w realizacji ogólnopolskich założeń programowych organizacji. Jednym z takich zadań zarządu głównego była zbiórka pieniędzy na zakup nowych samolotów. W zbiorce tej poza Ligą uczestniczyły również samorządy i śląskie zakłady przemysłowe. Wartym podkreślenia był niewątpliwie gest robotników Huty Florian w Świętochłowicach, którzy zebrali ok. 70 tysięcy zł., stając się tym samym fundatorami 5 samolotów. Ogólne wyniki śląskiej zbiórki na zakup nowego sprzętu powietrznego były w 1938 roku zadowalające, zwłaszcza zważywszy na fakt, że na liczbę 126 nowo zakupionych samolotów w Polsce — 51 zostało ufundowanych przez województwo śląskie⁷⁰.

Śląski oddział Ligi obok rozwoju lotnictwa, podobnie jak pozostałe ośrodki terenowe organizacji, od 1929 roku zajmował się również obroną przeciwlotniczo-gazową. Rolę, jaką pełnili „cywile” w obronie, można tak samo podzielić, jak w przypadku obrony przeciwlotniczej na: czynną i bierną. Pierwsza polegała przede wszystkim na stosowaniu walk powietrznych i nieopuszczeniu wroga na tereny ważne z punktu widzenia wojskowego. Zadaniem ludności cywilnej było podjęcie przez nią współpracy z władzami wojskowymi i obsługa posterunków obserwacyjno-meldunkowych oraz przygotowanie odpowiedniej liczby schronów odpornych na bomby lotnicze. W skład obrony biernej z kolei wchodziło wszystko to, co nie powinno być w bezpośrednim kontakcie z nieprzyjacielem. Zaliczano do niej m.in.: służbę obserwacyjno-meldunkową; maskowanie naturalne i sztuczne (pierwsze polegało na

⁶⁸ Archiwum Akt Nowych w Warszawie [dalej: AAN Warsz.], zespół: Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej [dalej: LOPP] (1927—1939), sygn. 4, k. 6, Sprawozdanie z prac Zarządu Głównego LOPP za czas od 01.01. do 01.10.1938 roku; APKat., zespół Okręg Woj. Śl. Kat. (1927—1939), sygn. 1, k. 190, Sprawozdanie Okręgu Wojewódzkiego Śląskiego LOPP z prac dokonanych w 1934 roku.

⁶⁹ APKat. zespół: Okręg Woj. Śl. Kat. (1927—1939), sygn. 1, k. 191—192, Sprawozdanie Okręgu Wojewódzkiego Śląskiego LOPP z prac dokonanych w 1934 roku; „Polonia” z 22 kwietnia 1936.

⁷⁰ „Polska Zachodnia” z 18 października 1937; „Polonia” z 8 maja 1939, Dodatek LOPP nr 21.

użyciu środków znajdujących się w przyrodzie, natomiast maskowanie sztuczne wykonywali specjaliści i polegało ono na zmianie pierwotnych kształtów obiektów); sprawnie działającą sieć łączności, która wpływała na szybkie działanie wywiadu; doskonale zorganizowaną służbę meteorologiczną, której działalność pozwalała na wyciąganie daleko idących wniosków w zakresie użycia lotnictwa oraz środków chemicznych⁷¹. Z ideą obrony przeciwgazowej ludność cywilna zapoznała się również po działaniach wojennych, w których to na szeroką skalę zastosowano trucizny w postaci gazów, pyłów i dymów bojowych. Początkowo podstawową zasadą obrony przeciwgazowej było przede wszystkim uświadomienie ludności cywilnej o sposobach i środkach walki chemicznej oraz wytworzenie w społeczeństwie odporności na tego typu zagrożenia. Z czasem prowadzono prace nad indywidualną obroną przeciwgazową, polegającą na zastosowaniu maski przeciwgazowej i aparatu tlenowego, oraz przystąpiono do prac nad zbiorową jej odmianą, polegającą głównie na budowaniu schronów wyposażonych w filtry, wentylatory oraz butle tlenowe. Śląski zarząd LOPP w porozumieniu z zarządem głównym organizacji opracował program obrony przeciwlotniczo-gazowej, który w pierwszej kolejności zakładał zaopatrzenie Śląskiego Okręgu Wojewódzkiego w odpowiedni sprzęt, a następnie przeprowadzenie szkolenia ludności cywilnej. Szkolenia prowadzone były w województwie śląskim bardzo intensywnie i przynosiły tym samym doskonałe wyniki. Początkowo szkoleniem ludności zajmowali się instruktorzy, dla których tego typu kursy miały charakter pracy dorywczej. Jednak wzrastająca rola i świadomość powagi problemu obrony przeciwlotniczej i przeciwgazowej wymagała stworzenia specjalnego aparatu szkoleniowego złożonego z odpowiednio przygotowanych do tej roli instruktorów. Wraz z przyjęciem takiego systemu stworzono w województwie śląskim ośrodki szkoleniowe odpowiednio wyposażone w sprzęt i pomoce naukowe. Tym samym od 1932 roku Śląski Okręg Wojewódzki LOPP podzielono na specjalne rejony instrukcyjne obsadzone przez specjalnie wyszkolonych instruktorów obrony przeciwlotniczo-gazowej. Oprócz kursów na instruktorów śląski oddział Ligi prowadził także kursy na komendantów obrony przeciwlotniczej i przeciwgazowej domów i bloków oraz kursy informacyjne z tego zakresu dla całego społeczeństwa. W celu rozwinęcia szerszej działalności w dziedzinie szkolenia młodzieży szkolnej, Śląski Okręg LOPP zorganizował i przeprowadził w 1935 roku w porozumieniu z Wydziałem Oświaty Publicznej Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego kursy obrony przeciwlotniczo-gazowej dla nauczycieli w: Katowicach, Bielsku, Rybniku, Chorzowie, Pszczynie i Tarnowskich Górach, by we właściwy sposób wyszkolić śląską młodzież do obrony przed atakami nieprzyjaciela. Działacze Ligi dokładali wszelkich starań, aby szkolenia były prowadzone na jak najwyższym

⁷¹ AAN Warsz., zespół: LOPP (1927—1939), sygn. 29, k. 30, *Krótkie wiadomości z lotnictwa. Obrona przeciwlotnicza i obrona przeciwgazowa*. Broszura wydana przez zarząd Główny LOPP.

poziomie, by „cywile” mogli wynieść z niej jak najwięcej wiedzy na temat zabezpieczeń przed lotniczymi i gazowymi atakami nieprzyjaciela⁷².

Nową formą działania LOPP w województwie śląskim było zorganizowanie w 1934 roku obozu szkoleniowego dla służb obrony przeciwlotniczo-gazowej. Obóz został zorganizowany przy współudziale okręgu krakowskiego i kieleckiego Ligi. Zajęciami szkoleniowymi objęte zostały m.in. takie służby, jak: służby odkażające, pogotowia technicznego, obserwacyjno-meldunkowe oraz ratowniczo-sanitarne dla współpracy tych ostatnich z pozostałymi „organami” obrony przeciwlotniczo-gazowej⁷³.

Akcje związane z dokładnym przygotowaniem śląskiego społeczeństwa do obrony nasilały się wraz ze zwiększającym się zagrożeniem wybuchu II wojny światowej. Codzienna prasa informowała opinię publiczną o przeprowadzaniu na terenie województwa śląskiego licznych „symulacji” ataków lotniczo-gazowych celem zaobserwowania gotowości ludzi do przedmiotowej obrony. Po czym w prasie można było przeczytać, że „Katowiczanie pomyślnie zdali egzamin obrony przeciwlotniczo-gazowej. [...] stwierdzono sprawność działania wszystkich organów obrony przeciwlotniczej i przeciwgazowej miasta i okolic. Stwierdzono również, że kierownictwo samoobrony, w szczególności komendanci bloków i domów, wywiązywali się należycie z nałożonych obowiązków, a przy tym cała ludność Katowic wykazała wielką karność i dyscyplinę [...]”⁷⁴.

Wychowanie lotnicze społeczeństwa i działalność oświatowo-propagandowa

Śląski Oddział LOPP, podobnie jak pozostałe jednostki terenowe ogólnopolskiej organizacji, wkładał bardzo dużo pracy w rozbudowę stowarzyszenia, tworząc tym samym własne źródło finansowania działalności ukierunkowanej na rozwój lotnictwa wojskowego i cywilnego jako rezerwy sił powietrznych państwa. Linia działania Ligi nie skupiała się wyłącznie na bieżącej pracy statutowej. Podobnie jak pozostałe organizacje społeczne tego typu, LOPP w swych przewidywaniach — z uwagi na znaczące braki kadry lotniczej — musiała sięgać znacznie dalej, promując hasła przemawiające do społeczeństwa i jednocze-

⁷² APKat., zespół: UWŚl. — BG, sygn. 554, k. 81, Sprawozdanie Okręgu Wojewódzkiego Śląskiego LOPP z 1935 roku.

⁷³ APKat., zespół: LOPP Okręg Woj. Śl. Kat. (1927—1939), sygn. 1, k. 194, Sprawozdanie Okręgu Wojewódzkiego Śląskiego LOPP za rok 1934; A. Stachula: *Obrona powietrzna...*, s. 144—147; A. Radomyski: *Powszechna obrona powietrzna...*, s. 76—79; A. Rossa: *Obrona powietrzna...*, s. 73.

⁷⁴ „Polonia” z 12 grudnia 1938.

śnie zachęcające do współpracy. Niewątpliwie takim hasłem było: „Uczmy się latać”⁷⁵. Ten ogólny slogan wyrażony w trzech słowach sygnalizował w rzeczywistości bardzo złożony problem, jakiemu należało stawić czoło. „Uczmy się latać” znaczyło — przygotujmy jak najwięcej kandydatów na pilotów i stwórzmy z nich elitę zdolną do pracy w powietrzu. Kształcenie przyszłej „kadry latającej” ukierunkowane było głównie na środowisko młodzieży. Cała przystępność z lotnictwem zaczynała się najczęściej od wycinanek i baloników „Małego Gordon Bennetta”, dorastająca młodzież natomiast mogła dać upust swoim ukrytym zdolnościom lotniczym dzięki modelarstwu, które na Śląsku rozwijało się w bardzo szybkim tempie, pochłaniając co roku nowy narybek adeptów lotnictwa. Tym adeptom, którzy przetrwali tzw. naturalną selekcję, trzeba było stworzyć nowe możliwości bliższego poznania prawdziwego lotnictwa, pozwolić wyjść na światło dzienne ukrytym zdolnościom. Zajęciem umożliwiającym powyższe było modelarstwo, które nie wymagało zbyt dużych nakładów finansowych. Po modelarstwie kolejnym etapem tzw. wychowania lotniczego, było zainteresowanie młodzieży szybownictwem, które, jak już wcześniej wspomniano, traktowano jako jedno z najszlachetniejszych sportów. Dawało ono podstawę do dalszego kształcenia w młodzieży zdolności lotniczych, podczas którego dokonywano selekcji kandydatów na pilotów. Należy zwrócić uwagę, że nie każdy pragnący latać młody człowiek miał do tego predyspozycje fizyczne czy psychiczne. Spośród tysięcy młodych ludzi, którzy swoją przystępność z lotnictwem rozpoczynali od zabawy balonikami, przez budowę pierwszych modeli latających, do prawdziwego kandydata na pilota — pozostawały zaledwie setki. Wówczas to LOPP rozpoczynała niemal od podstaw pracę związaną z praktycznym szkoleniem lotników, która nawet w ograniczonym zakresie wymagała znacznych środków finansowych. Hasło „Uczmy się latać” nie było skierowane dla ludzi zamożnych, lecz mas społeczeństwa, a czynnikiem rozstrzygającym o przydatności do latania była przede wszystkim wola, a następnie — wiek, zdrowie, na ostatnim miejscu zaś — stan majątkowy przyszłego adepta.

Lotnikom, którzy szczęśliwie przeszli kilkuletnie szkolenie, LOPP stwarzała również możliwości zachowania „wprawy powietrznej” jak najdłużej, tworząc ośrodki treningowe dla rezerw oraz rozwijając turystykę powietrzną. Tworzyła również i wspierała materialnie kluby lotnicze, urządzała zawody, przeloty, pokazy budzące w uczestnikach szlachetną rywalizację, budowała sieć lotnisk umożliwiających latanie i lądowanie. „Uczmy się latać” było podstawowym hasłem realizowanym w całym programie organizacji dotyczącym wychowania lotniczego społeczeństwa, bowiem „naród latający — to ideał każdego ambitnego państwa. Nie jest to moda, lecz konieczność dziejowa: jest to zwrotny punkt w historii cywilizacji, poza który nie można się cofnąć, jak nie

⁷⁵ *XV-lecie LOPP...*, s. 44.

można wrócić do łuczywa zamiast światła elektrycznego, do szybkobiegaczy — zamiast radia, do karocy — zamiast samochodu [...]”⁷⁶.

Niewątpliwie jednym z podstawowych mediów, za pomocą którego Liga oddziaływała na społeczeństwo, była prasa — ustosunkowana od samego początku istnienia organizacji bardzo przychylnie do jej poczynąń. Pisma wydawane w centrali LOPP swoim zasięgiem obejmowały terenowe oddziały Ligi, w tym również oddział śląski. Najbardziej znanymi czasopismami były: „Lot i Obrona Przeciwlotniczo-Gazowa Polski”, „Przegląd Obrony Przeciwlotniczo-Gazowej — Biuletyn Gazowy” oraz „Nowiny LOPP”.

Najstarszym pismem był „Lot i Obrona Przeciwlotniczo-Gazowa Polski”, który od 1921 roku zaczął ukazywać się jako kwartalnik „Lot” pod redakcją płk. inż. Januarego Grzędzińskiego. Było to popularne czasopismo poświęcone lotnictwu, przeznaczone głównie dla młodzieży, lecz publikujące także teksty techniczne. Dwa lata później „Lot” przekształcił się w miesięcznik „Lot Polski”, którego kolejnymi redaktorami byli: od 1926 roku — Józef Redliński, w 1929 roku — Jerzy Witkowski, w 1934 roku — Józef Jungrau, a w 1935 roku — Karol Kościński. Czasopismo to od marca 1924 roku stało się organem Ligi Obrony Powietrznej Państwa (od 1928 roku — Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej). W 1934 roku nastąpiła zmiana tytułu czasopisma na „Lot i Obrona Przeciwlotniczo-Gazowa Polski”, w piśmie tym wiele miejsca poświęcano propagandzie lotnictwa i obrony przeciwlotniczo-gazowej⁷⁷.

Drugim periodykiem Zarządu Głównego LOPP rozpowszechnianym na terenie województwa śląskiego był „Przegląd Obrony Przeciwlotniczo-Gazowej — Biuletyn Gazowy” założony w 1929 roku, który również niejednokrotnie zmieniał swą szatę zewnętrzną i okresy, w jakich się ukazywał. Na treść „Przeglądu” składały się artykuły dyskusyjne na temat obrony przeciwlotniczo-gazowej w kraju oraz za granicą. Ponadto na łamach czasopisma wprowadzono specjalny dział informacyjny, w którym zamieszczano wyjaśnienia i wskazówki w formie odpowiedzi na listowne pytania czytelników w sprawach obrony przeciwlotniczo-gazowej⁷⁸.

Najmłodszym pismem Ligi były „Nowiny LOPP” ukazujące się jako gazетка ścienna dwa razy w tygodniu⁷⁹, na łamach której czytelnicy zapoznawali się z przebiegiem prac i wszelkimi poczynaniami organizacji nie tyle w dziedzinie lotnictwa, co obrony przeciwlotniczo-gazowej kraju.

Oprócz wymienionych czasopism Zarząd Główny rozpowszechniał na terenie Śląskiego Okręgu Ligi wychodzącą w formie miesięcznika od 1929 roku „Skrzydlatą Polskę”, redagowaną przez Jerzego Osińskiego, w której można

⁷⁶ *XV-lecie LOPP...*, s. 122.

⁷⁷ A. Glass, S. Januszewski, M.M. Matusiak: *Lotnicze czasopiśmiennictwo techniczne*. W: *Polska technika lotnicza...*, T. 1, Cz. 3, s. 185.

⁷⁸ „Polonia” z 27 września 1939, Dodatek LOPP nr 12.

⁷⁹ *XV-lecie LOPP...*, s. 162.

było znaleźć informacje z zakresu lotnictwa krajowego i zagranicznego. Ponadto w miesięczniku znajdował się specjalny dział poświęcony lotnictwu wojskowemu i szybownictwu⁸⁰.

Śląski Komitet Wojewódzki LOPP nie wydawał własnych publikacji, dlatego też z różnego typu wydawnictw kupowanych przez organizację największym powodzeniem cieszyły się m.in. broszurki E. Lusińskiego pt. *Elementarne wskazówki sposobów obrony osobistej i zbiorowej przed działaniami gazów bojowych* oraz *Praktyczne ćwiczenia w użyciu maski gazowej*⁸¹. Kolportowano również wydawnictwa takie, jak: *Twórzmy silne lotnictwo, Drużyny odkażające* i *Naucz się bronić przed gazami bojowymi*. Popularne były także Wspomnienia por. Żwirki i broszury o Challenge'u⁸². W Ośrodku Propagandy LOPP w Katowicach można było ponadto nabyć prace prof. G. Mokrzyckiego *Aerodynamika i mechanika lotu* czy też *Informator pilota turystycznego*⁸³. Dodatkowo Śląski Okręg Wojewódzki Ligi kolportował także biurkowy *Kalendarz LOPP za rok 1939* jako pierwsze tego typu wydawnictwo organizacji. Jak donosił dziennik „Polonia”: „kalendarz jest wydawany bardzo starannie, zawiera terminarz tygodniowy z miejscem na drobną notatkę. Każda karta jest zaopatrzona w piękne fotografie z opisem informacyjnym na odwrotnej stronie. Opisy te są z zakresu lotnictwa i obrony przeciwlotniczo-gazowej [...]”⁸⁴.

Na Śląsku przez cały okres działania Ligi brakowało własnego organu prasowego, który zaspokajałby lokalne potrzeby propagowania idei organizacji i skutecznie popierał działalność Śląskiego Komitetu LOPP. Niemniej jednak liczne artykuły dotyczące działalności śląskiego oddziału Ligi ukazywały się na łamach dwutygodnika „Na Straży”. Dodatkową lekturę propagandową stanowił cotygodniowy dodatek dziennika „Polonia” — „Dodatek LOPP”, ukazujący się od 12 grudnia 1938 roku w każdy poniedziałek, zawierający artykuły oraz fachowe notatki z zakresu lotnictwa i obrony przeciwlotniczo-gazowej. Z kolei na łamach „Polski Zachodniej” ukazywały się artykuły dotyczące rozwoju lotnictwa sportowego na Śląsku.

Oprócz prasy duże znaczenie w propagandzie odgrywało radio, które najintensywniej wykorzystywano podczas masowych imprez takich, jak: Tydzień Lotniczy czy Ogólnopolska Wystawa Obrony Przeciwlotniczo-Gazowej (OPLG). Najczęściej jednak tę formę przekazu wykorzystywano do odczytów różnego rodzaju referatów organizacji. Odczyty posiadające formę „żywego”

⁸⁰ APKat., zespół: LOPP Okręg Woj. Śl. Kat. (1927—1939), sygn. 1, k. 91, Propaganda Okręgu Wojewódzkiego Śląskiego LOPP za rok 1934.

⁸¹ APKat., zespół: LOPP Okręg Woj. Śl. Kat. (1927—1939), sygn. 1, k. 19, Sprawozdanie Okręgu Wojewódzkiego Śląskiego LOPP za rok 1934.

⁸² APKat., zespół: UWŚl-BG, sygn. 554, k. 39, Sprawozdanie Okręgu Wojewódzkiego za rok 1935.

⁸³ „Polonia” z 13 lutego 1939, Dodatek LOPP nr 10.

⁸⁴ „Polonia” z 27 grudnia 1938, Dodatek LOPP nr 3.

przekazu informacji z prac LOPP na Śląsku często ilustrowano przeżroczami bądź filmami, które w czasie kursów, wykładów, pogadanek służyły jako pomoce naukowe. Filmy, podobnie jak przeżroczka, wyświetlano w kinoteatrach podczas większych imprez regionalnych przy pomocy przenośnego aparatu kinematograficznego wypożyczanego od Dyrekcji Policji w Katowicach. Były one nie tylko przedmiotem wymiany między komitetami oddziału, lecz również odpłatnie udostępniano je na bardzo ważne imprezy regionalne innym oddziałom terenowym LOPP, chcąc zachęcić tym samym społeczeństwo nie tylko do wspierania idei programowych Ligi, ale i do wstępowania w szeregi członków organizacji i wzięcia udziału w jej pracach. Z propagandą filmową i z przeżroczami ściśle łączyła się propaganda objazdowa przez tzw. czołówki propagandowe. Były to przeważnie wagony kolejowe, rzadziej specjalne samochody. Taki wagon, stanowiący swego rodzaju ruchomą wystawę sprzętu obrony przeciwlotniczo-gazowej, był w posiadaniu Zarządu Głównego LOPP i wypożyczany okręgom w takiej kolejności, że umożliwiała mu to objazd całej Polski.

Jednak jedną z najefektowniejszych i najczęściej stosowanych przez Śląski Komitet Wojewódzki formą propagandy była propaganda przy użyciu samolotów, które wykorzystywano w licznych uroczystościach, by bezustannie przypominać społeczeństwu o ogromnej roli Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej w dziedzinie rozwoju lotnictwa i w zakresie obrony przeciwlotniczo-gazowej. Śląski Komitet Wojewódzki posiadał 2 samoloty do tej formy propagandy: „Caudron” i „Balilla”⁸⁵.

Niezwykle ważną rolę w procesie szerzenia idei programowych Ligi na terenie województwa śląskiego pełniły ośrodki propagandy mieszczące się w większych miastach województwa (w Katowicach taki ośrodek znajdował się przy ulicy Mariackiej 3). Ośrodek propagandy miał ogromne znaczenie jako placówka pozyskująca nowych członków organizacji, zajmował się również sprzedażą sprzętu obrony przeciwlotniczo-gazowej. Ponadto w ośrodku prowadzona była sprzedaż materiałów modelarskich oraz materiałów propagandowych, takich jak: przyciski na biurko w formie samolotów, modele samolotów, zabawki „Lotnik ze spadochronem”, gry i zabawy lotnicze, książki lotnicze oraz broszurki przeznaczone dla dzieci i młodzieży⁸⁶.

Zasadniczą formą popularyzacji założeń programowych Ligi wśród społeczeństwa były organizowane przez nią masowe imprezy i obchody propagandowe, wśród których ważną rolę odgrywał Tydzień LOPP, zwany także Tygodniem Lotniczym, do którego przygotowywano się z wielkim rozmachem, uzyskując wcześniej poparcie władz wojskowych, duchowieństwa, urzędów państwowych, samorządów, związków i stowarzyszeń działających w województwie. Na Śląsku

⁸⁵ APKat., zespół: LOPP Okręg Woj. Śl. Kat. (1927—1939), sygn. 1, k. 31, Sprawozdanie Zarządu LOPP za rok 1929.

⁸⁶ „Polonia” z 24 listopada 1938.

pierwsza tego typu impreza odbyła się 7 września 1925 roku⁸⁷, a ostatnia — XV Tydzień LOPP, we wrześniu 1938 roku⁸⁸. Zarząd organizacji przykładał dużą wagę do odpowiedniej reklamy Tygodnia Lotniczego i wszelkich imprez z nim związanych, wysyłając do codziennej prasy odpowiednie komunikaty, odezwy i program imprez, zamieszczał przy okazji informacje o wszystkich poczynaniach Śląskiego Komitetu Wojewódzkiego LOPP, jego celach i dążeniach. Oprócz umieszczania w prasie odpowiednich informacji Śląski Okręg wydawał z tej okazji również odezwy do społeczeństwa. Głównym celem tej formy działania była, oczywiście, realizacja założeń programowych Ligi. Podczas całego Tygodnia LOPP urządzano na przemian koncerty, zbiórki, loty propagandowe samolotów wojskowych do poszczególnych powiatów, wygłaszano komunikaty radiowe, po mieście jeździły samochody propagandowe udekorowane „ligowymi” plakatami. Tydzień Lotniczy zwykł kończyć się pokazem walki lotniczo-gazowej na lotnisku w Katowicach.

Drugą ważną imprezą propagandową był Wojewódzki Dzień LOPP (zwany także Wojewódzkim Dniem Lotniczym), na który składały się różnego rodzaju imprezy takie, jak: kwesty, zarówno uliczne, jak i w instytucjach państwowych, samorządowych oraz prywatnych; sprzedaż broszur i czasopism propagandowych; koncerty, przedstawienia kinematograficzne i teatralne; wycieczki na lotnisko. Dochody z imprez z reguły przeznaczone były na aktualne potrzeby organizacji. I tak pieniądze zebrane z „Dnia Lotniczego”, który odbył się na Śląsku 11 sierpnia 1926 roku, przeznaczono wyłącznie na ukończenie lotniska na Zawodziu pod Katowicami⁸⁹. Z innych imprez organizowanych przez Ligę celem spopularyzowania dziedziny obrony przeciwlotniczo-gazowej, należy wymienić Ogólnopolską Wystawę Obrony Przeciwlotniczo-Gazowej (OPLG) zorganizowaną na terenie Śląskiego Okręgu Wojewódzkiego LOPP w Katowicach. I Ogólnopolska Wystawa odbyła się pod koniec 1934 roku wzorem wielkich tego typu wystaw organizowanych za granicą, m.in. w Mediolanie, Paryżu i Berlinie. Udział w wystawie wzięły wszelkie instytucje, władze i organizacje, zadaniem których było przygotowanie państwa i ludności cywilnej do obrony przed niebezpieczeństwem ataku lotniczo-gazowego. Wystawa ta obejmowała całokształt krajowego dorobku w dziale przygotowań do obrony na wypadek II wojny światowej. W związku z ogólnopolskim charakterem wystawy można było na niej znaleźć eksponaty ofiarowane przez wszystkie okręgi wojewódzkie, obwody powiatowe i przede wszystkim Zarząd Główny LOPP, Związek Straży Pożarnych RP oraz Polski Czerwony Krzyż⁹⁰. W dziale obrony indywidualnej można było zobaczyć maski gazowe, rozmaite gatunki pochłania-

⁸⁷ „Polonia” z 7 września 1925.

⁸⁸ APKat. zespół: LOPP Okręg Woj. Śl. Kat. (1927—1939), sygn. 4, k. 121, Szkoły i kluby szybowcowe. Sprawozdanie za rok 1938—1939.

⁸⁹ „Polska Zachodnia” z 1 sierpnia 1926.

⁹⁰ „Polska Zachodnia” z 2 października 1934.

czy, aparatów tlenowych, ubrań ochronnych oraz aparaturę do obrony przeciwgazowej zwierząt. W dziale obrony zbiorowej natomiast wystawiono wszelkiego rodzaju urządzenia związane z uszczelnieniem pomieszczeń, począwszy od zwykłego uszczelniania okien i drzwi, skończywszy na specjalnych ramach, okiennicach, zamknięciach i materiałach uszczelniających. Wystawiano również liczne środki likwidacji skutków napadów gazowych z kompletnym sprzętem pogotowia technicznego, eksponaty zaznamiające ze środkami i sposobami niesienia pomocy osobom zatrutym lub poparzonym gazem, modele punktów ratowniczych, medykamenty, środki farmaceutyczne drużyn ratowniczo-sanitarnych. Ponadto na uwagę zasługiwały eksponaty z dziedziny budownictwa, obejmujące modele budynków, których konstrukcja zmniejsza skutki napadu lotniczego, sposoby budowy schronów naziemnych i podziemnych, przeciwpożarowe konstrukcje dachów, zabezpieczenia przed skutkami wybuchów bomb kruszących oraz plany osiedli zorganizowanych specjalnie na wypadek ataku lotniczego⁹¹.

Dążenia władz polskich do rozwoju lotnictwa na terenie państwa polskiego, podyktowane były przede wszystkim koniecznością zapewnienia obrony powietrznej ludności cywilnej. Tę odpowiedzialność przejęła na swoje barki Liga Obrony Powietrznej Państwa, od 1927 roku Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej. Śląski Oddział Ligi zajmował w Polsce czołowe miejsce w lotnictwie ze względu na znane i cenione w kraju szkoły lotnicze przygotowujące przyszłą kadrę lotników, w ramach realizacji programu wychowania obywatelskiego mógł się również poszczycić doskonałą organizacją w zakresie obrony przeciwlotniczej i przeciwgazowej ludności cywilnej miast i terenów wiejskich. Do momentu wybuchu II wojny światowej Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej cieszyła się ogromnym zaufaniem społeczeństwa województwa śląskiego, o czym świadczyła praca 9 obwodów powiatowych i 2 miejskich skupiających w swoich szeregach 16% jego mieszkańców.

Organizacje paramilitarne okresu międzywojennego, w tym także Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej, stanowiły bazę szkoleniową dla oddziałów Obrony Narodowej, przygotowując w swoich szeregach oficerów, podoficerów i szeregowców rezerwy, przyczyniając się w ten sposób do wzmocnienia obronności kraju.

⁹¹ APKat., zespół: UWŚl.—BG, sygn. 554, k. 182—184, Sprawozdanie Okręgu Wojewódzkiego Śląskiego LOPP za rok 1935.

Marta Domagała

A Silesian Branch of the Air and Gas Prevention League (1924—1939)

Summary

A Silesian Branch of the Air Prevention League founded on January 24th 1924 (the Air and Gas Prevention League since 1927), likewise the remaining AGPL organizational units, was to propagate the development of civil aviation, as well as air and gas prevention. In spite of the specificity deriving from different socio-economic and political conditions of the area of the Silesian voivodship, the branch has reached impressive results throughout 15 years of its creation. It was possible thanks to unusual ambition and solidarity of a multinational society, as well as dedication to social purposes rarely observed at that time. The authority of people managing the AGPL committees and their big engagement in all spheres of League work were an additional attribute of a thriving development of organization. To the most important all Poland achievements of the association belonged the construction of four academic institutions training the pilots to be of two airports, including one of a sports-touristic type, a participation in the money collection in order to buy the aviation transportation or the construction of the greatest parachute tower in Poland. A Silesian AGPL was known for its perfect organization within the field of air and gas prevention of civils. It conducted numerous trainings for the society in the very area. It built exemplary gas prevention shelters and organized the first Poland wide exhibition of air-gas prevention in line with all AGPL voivodship regions.

An outbreak of the World War II destroyed long-standing achievements of the League. However, the staff of an aviation personnel trained by the organization and numerous AGPL activists made themselves visible during the war actions, fighting with the enemy.

Marta Domagała

Schlesische Abteilung der Luft- und Gasschutzliga (1924—1939)

Zusammenfassung

Die am 24. Januar 1924 gegründete Schlesische Abteilung der Luftschutzliga (LOPP) (ab 1927 — der Luft- und Gasschutzliga) sowie andere Organisationseinheiten der LOPP, hatten die Aufgabe, die Entwicklung des Zivilflugwesens und den Luft- u. Gasschutz zu verbreiten. Trotz der spezifischen sozial-ökonomischen und politischen Umstände der schlesischen Wojewodschaft erzielte diese Abteilung innerhalb von 15 Jahren ihrer Tätigkeit bewundernswerte Ergebnisse. Es war nur dank der ungewöhnlichen Ambition und Solidarität der schlesischen Vielvölkergemeinschaft, deren großer Großzügigkeit für wohltätige Ziele und dem großen Engagement der Führung von den einzelnen LOPP-Komitees möglich. Zu wichtigsten gesamtpolnischen Erfolgen der Gesellschaft gehören: vier wissenschaftliche Einrichtungen, in denen künftige Piloten ausgebildet wurden, zwei Flugplätze — darunter ein Sport- u. Fremdverkehrsflugplatz, die Kollekte für Besorgung des Flugparks oder für den Bau des höchsten Fallschirmturms in Polen. Die schlesische LOPP rühmte sich ausgezeichnete Organisation im Bereich des Luft- u. Gasschutzes der Zivilbevölkerung. Sie veranstaltete viele Schulungen, baute einige Mustergasschutzbunker, organisierte in den 30er Jahren die erste Gesamt-polnische Ausstellung des Luft- u. Gasschutzes, an der alle Wojewodschaftsbezirke beteiligt waren.

Der Ausbruch des zweiten Weltkriegs hat den langjährigen Ertrag der Liga zerstört, doch der von ihr ausgebildete Flugkader und viele von ihren Aktivisten haben sich durch einen mutigen Kampf gegen den nationalsozialistischen Feind ausgezeichnet.